

HØST 2007

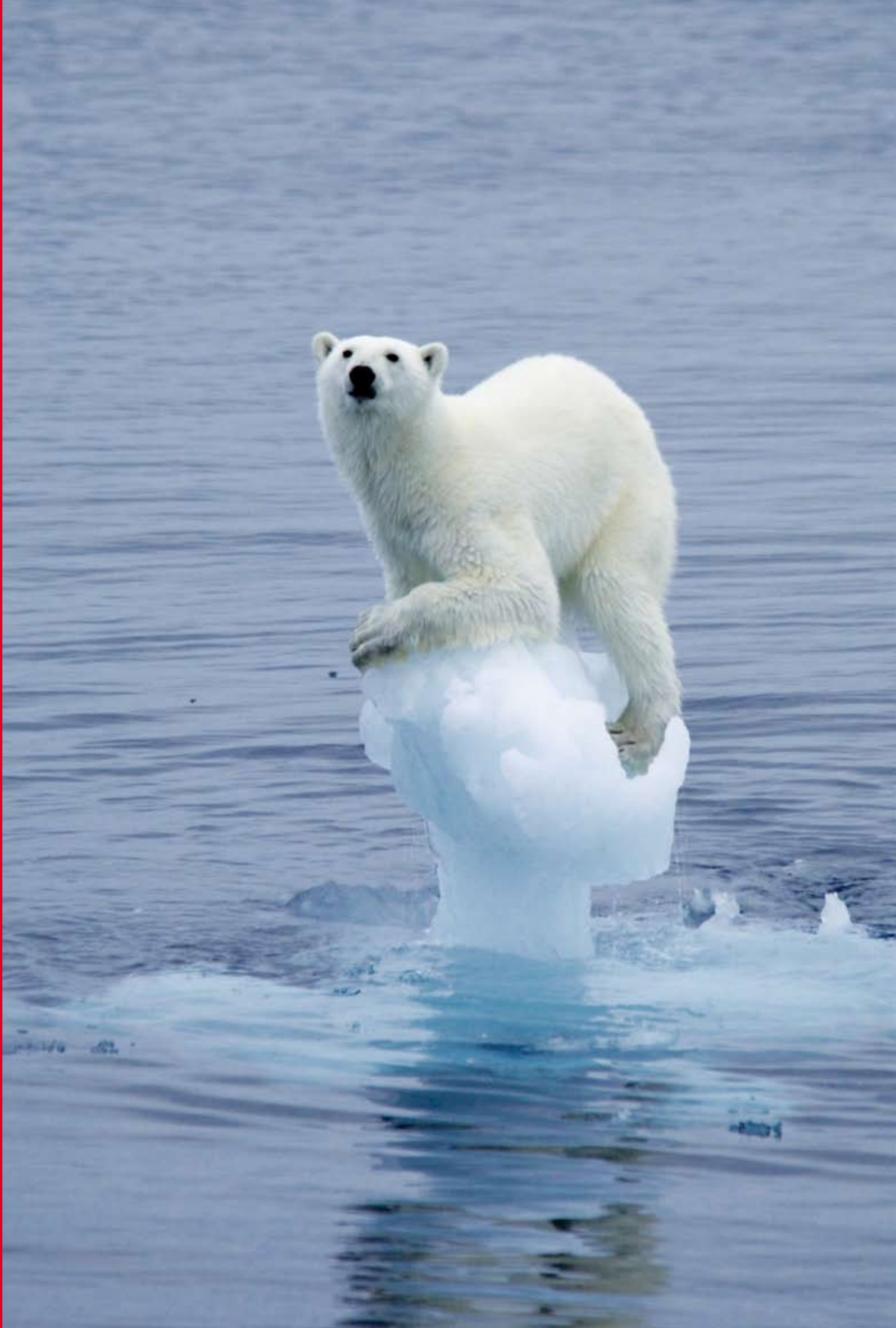
KONJUNKTURBAROMETER FOR NORD-NORGE

ARENA: RINGVIRKNINGER AV PETROLEUMS-
VIRKSOMHET I NORD-NORGE

SpareBank 1 Nord-Norge

INNOVASJON
NORGE

Miljøhensyn påvirker stadig flere beslutningsområder. Det gjelder både for næringsliv og private husholdninger. I noen tilfeller kommer miljøtilpasninger som pålegg fra myndighetene, mens det andre ganger er forhold i markedet som framtvinger dem.

Dette Konjunkturbarometeret viser at begrepet miljø favner vidt. Et eksempel er at store deler av nordnorsk industri fra og med 2008 må forholde seg til den europeiske ordningen med klimakvoter. Norge har også skjerpet sine målsettinger for klimagassutslipp i forhold til den opprinnelige Kyoto-avtalen. Dette får ikke minst konsekvenser for framtidige løsninger for petroleumsindustrien. Et annet eksempel er lokale løsninger for avfallshåndtering. I dag transporteres mye avfall ut av landsdelen. Dette avfallet kan også benyttes som råstoff i ulike produksjonsprosesser. Her tas det skritt i miljøriktig retning, når både Tromsø og Bodø arbeider med etablering av fjernvarmeanlegg basert på restavfall.

Konjunkturbarometeret tar utgangspunkt i politiske og markedsmessige føringer på miljøområdet, og gir eksempler på hvordan nordnorsk næringsliv tilpasser seg disse.

Konjunkturbarometer for Nord-Norge er et samarbeid mellom SpareBank 1 Nord-Norge, Innovasjon Norge, Rød Tråd og Norut Tromsø AS. Norut er ansvarlig for det faglige innholdet, mens Rød Tråd er ansvarlig for språk og utforming. Formålet med konjunkturbarometeret er å bidra med informasjon og kunnskap om og til næringslivet i Nord-Norge.

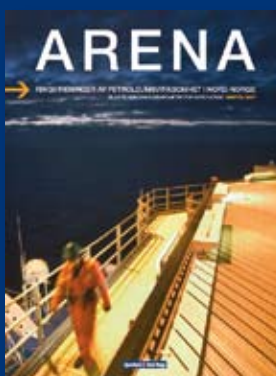
Temaet er bestemt i samråd med våre oppdragsgivere, som også har nedsatt en referansegruppe hvor utkast er drøftet. Vi takker for nyttige råd og innspill fra gruppen og oppdragsgiverne. Også næringsliv og offentlige virksomheter har bidratt, og vi takker for deres tid og velvilje. Endelig innhold og konklusjoner står Norut ansvarlig for.

Konjunkturbarometeret er skrevet av et forskerteam bestående av Gro Alteren, Eirik Mikkelsen, Mikko Moilanen, Frank Olsen og Margrethe Aanesen ved Norut Tromsø. Sistnevnte har ledet og vært ansvarlig for arbeidet, som ble avsluttet 26. oktober 2007.

Innhold

Forord:	
Nye tider i nord	5
Miljø:	
Miljø – mulighetenes marked	6
Sammendrag:	
Uro i internasjonal økonomi	8
Befolkning og arbeidsmarked:	
Arbeidsmarkedet koker	12
Primærnæringene:	
Tilbake til naturen	14
Industri:	
Industrien mister kraft	16
Bygg og anlegg:	
Bolig til salgs	18
Energi:	
Kortreist varme	20
Reiseliv:	
Gøy på landet	22
Privat tjenesteyting:	
Miljøsertifisering skaper fortrinn	24
Offentlig sektor:	
Søppel som næring	26
Noter	27

Fotografer	Side
Forsideillustrasjon: Rød Tråd. Foto: Torggrim Rath Olsen, Mo Industripark og Arne Nævra, Scanpix.	1
Arne Nævra, Scanpix	2
Allan Klo	4
Chip East, Scanpix (t.v)	9
Bullit Marquez, Scanpix (t.h.)	9
Ole Åsheim (t.h.)	13
Vidar Bjørkli	15
Kjell-Are Sollied, Nordlys (t.v.)	17
Terje Bendiksby, Scanpix (t.h.)	17
Lars Åke Andersen (øverst)	19
Terje Martinsen, Scanpix (nederst)	19
Morten Dokka, Troms Folkeblad	21
Terje Rakke, Nordic Life, Innovasjon Norge	23
Per Eriksson, Innovasjon Norge	23
Torggrim Rath Olsen (øverst)	25
Yngve Olsen Sæbbe	27

ARENA: Ringvirkninger av petroleumsvirksomhet i Nord-Norge

Utarbeidet av Norut NIBR Finnmark, UiT, Møreforskning og Rød Tråd AS

Utgiver: SpareBank 1 Nord-Norge
Utarbeidet av: Norut Tromsø AS
Utforming: Rød Tråd AS
Trykk: Lundblad Media AS

Henvendelser vedrørende Konjunkturbarometeret rettes til SpareBank 1 Nord-Norge, Utviklingsavdelingen.

Konjunkturbarometer for Nord-Norge finner du også på nett.

www.kbnn.no

www.snn.no

Nye tider i nord

Konjunkturbarometeret tar pulsen på den økonomiske utviklingen i Nord-Norge. Vi presenterer fakta og beskriver retninger basert på historisk utvikling og mulige framtidsbilder. Generelt ser vi en landsdel som går godt økonomisk og som har stor tro på framtiden. Samtidig er det tydelig at vår hverdag også påvirkes av internasjonale hendelser.

Norge er inne i en høykonjunktur som har vart siden 2003. Selv om farta enda er høy, ser vi tegn til at hastigheten vil avta noe framover. Rekordlav arbeidsledighet kombinert med høy sysselsetting gir utfordringer med å skaffe nødvendig kompetanse og arbeidskraft. Norges Bank ønsker å heve renten for å bremse kredittetterspørselen, samtidig som kronen styrker seg i forhold til våre handelspartnere. Dette får store konsekvenser for eksportnæringene.

Menneskeskapte klimaendringer er en alvorlig trussel for kloden, og vi som bor helt nord i verden vil i sterk grad merke konsekvensene av en global oppvarming. Nå har miljø fått sin rettmessige plass på dagsorden. Dette er spesielt aktualisert ved at Nobels fredspris i år deles mellom FNs klimapanel og Al Gore for deres innsats med å sette fokus på klimaendringene. Det er også viktig å gripe de kommersielle mulighetene som ligger i økt miljøfokus, og her har næringslivet i landsdelen et uforløst potensial.

Det pågår en opptrapping av petroleumsaktiviteten i landsdelen. Innovasjonsevne, industrikompetanse og internasjonal anerkjennelse vil være avgjørende for å bygge opp en robust petroleumsvirksomhet i Nord-Norge. I tillegg vet vi at statlig politikk, regionalt samarbeid og oljeselskapenes strategier vil være avgjørende for hvilke ringvirkninger som skapes lokalt. Så langt har det meste av aktiviteten vært konsentrert utenfor Helgeland og på Snøhvit. StatoilHydros 24% eierandel på Shtokman, vil føre til en oppblomstring av leverandørindustrien i Øst-Finnmark og Kirkenes spesielt. Det vil dermed være attraktivt for mange virksomheter å etablere seg i Russland. Det gjelder også SpareBank 1 Nord-Norge, som nå har åpnet representasjonskontor i Murmansk.

Arenabilaget ser på ringvirkninger av petroleumsvirksomheten så langt. De neste 20 årene er det anslått investeringer på 300 mrd kroner innenfor petroleumsvirksomhet i Nord-Norge, og landsdelen har nå alle muligheter til å posisjonere seg for framtidig vekst.

Vi takker de mange bidragsyterne til Konjunkturbarometeret og Arenabilaget. Deres kompetanse og vilje til å dele og skape kunnskap gjør dette til en spennende utgivelse.

15. november 2007

Tromsø

Hans Olav Karde
Adm. direktør
SpareBank 1 Nord-Norge

Miljø – mulighetenes marked

Miljøet er nå for alvor satt på den internasjonale dagsorden. Miljøtiltak og avgifter innføres verden over, og også Nord-Norge må tilpasse seg de nye rammebetingelsene. En effekt er økte strømpriser for alle. Samtidig gjør de nye miljøkravene det mer lønnsomt å utvikle og ta i bruk ny teknologi. Her ligger det mange kommersielle muligheter.

På en rekke områder gir utviklingen i miljøet grunn til bekymring, både globalt og her hjemme. Utvikling og bruk av miljøteknologi kan bidra til å redusere miljøproblemene, men ikke løse dem alle. I Norge er teknologi en forutsetning for å møte miljøutfordringene knyttet til energiproduksjon, transport og avfall. På globalt nivå er miljøteknologibehovet økende, spesielt i fattige land og land med stor vekst i økonomien.

OECD har anslått verdensmarkedet for miljøteknologi til 4.000 mrd kroner per år, mens en nyere tysk studie anslår markedet til det dobbelte. Markedet vokser med 5-20% i året, noe som er raskere enn mange andre teknologimarkeder. Det viktigste for utvikling og bruk av miljøteknologi, er at det gis riktige insentiver i skatte- og avgiftspolitikken for i størst mulig grad å implementere prinsippet om at forurenser skal betale. Hjemmemarkedet for miljøteknologi er begrenset, og derfor vil som regel eksport være en forutsetning.

Miljøteknologi defineres som tiltak som kan gi redusert forurensning eller annen miljøgevinst. Utviklingen av miljøteknologi skjer ofte i nettverk og samarbeid med nasjonale og internasjonale fors-

kningstiljøer. Miljøteknologibedriftene kjennetegnes gjerne av høyt kunnskaps- og kompetansenivå med vektlegging på nyvinninger, synlighet i kommersielle markeder og aktiv implementering av nye løsninger. Foregangsland bidrar aktivt til utvikling og bruk av teknologi og tilpasser avgiftssystemet, slik at ny teknologi kan konkurrere med gammel. De bevilger også betydelige offentlige midler til utvikling, kommersialisering og profilering av ny teknologi.

Studier viser at norske miljøbedrifter hovedsakelig produserer for hjemmemarkedet. Næringen består i hovedsak av små og mellomstore bedrifter, og bedriftene er unge. Det finnes også gode eksempler på bedrifter som satser på det internasjonale markedet, som REC-konsernet som har bygget virksomheten på kompetanse fra eksisterende og tidligere industri.

Nordnorske miljøtilpasninger

Det vil komme strengere miljøkrav i framtiden, og både den nasjonale og globale skatte- og avgiftspolitikken er i ferd med å legges om slik at etterspørselen etter miljøteknologi blir stimulert. På grunn av nordområdesatsingen, utviklingen i

petroleumssektoren og mulighetene for fornybar energi er potensialet i Nord-Norge stort. Det fordrer et aktivt og investeringsvillig næringsliv og oppbygging av større nettverk mellom næringsliv og forskningsmiljøer, både regionalt, nasjonalt og internasjonalt. Nordnorsk næringsliv, utdanningsinstitusjonene og forskningsmiljøene kan bidra til å styrke utviklingen av miljøteknologi i landsdelen.

Det største miljøteknologinettverket i Norge er Green Business Norway. Det har noe under 100 medlemmer, men foreløpig ingen fra Nord-Norge. SINTEF i Trondheim er landets drivende kunnskapssenter for utvikling av ny miljøteknologi, mens høgskolen i Narvik er det drivende senteret i Nord-Norge.

Miljø som konkurransefortrinn

Det er mange bedrifter som bruker miljøhensyn aktivt, både for å skaffe seg konkurransemessige fortrinn i markedet og for å gjøre seg attraktiv som arbeidsplass for kompetent arbeidskraft. Coop Nord registrerer at forbrukerne i stigende grad etterspør økologiske, miljøvennlige og etiske produkt. Som den første i landet ble en av kjedens butikker i Tromsø svanemerket. Dette setter blant annet krav til utvalget av økologiske produkter de skal tilby. Cicero annonsebyrå i Bodø kjører en høy miljøprofil i sin daglige aktivitet. Bedriften har nesten ikke sykefravær, og kompetent arbeidskraft står i kø for å få jobb der.

Kvoteordningen

Fra og med 2008 vil Norge være knyttet til det europeiske kvotemarkedet for CO₂. Prisen på CO₂-kvoter for 2008 ligger nå på 22 euro per tonn. Kvotepreisen blir i stor grad velte over på energiprisene, og dermed rammes også industri som ikke er kvotepiktig, andre bedrifter og husholdninger.

Celsa Armeringsstål i Industriparken i Mo bruker mye energi. De jobber kontinuerlig med å redusere forbruket, og CO₂-avgiften gjør dette arbeidet enda viktigere. De har i lang tid erstattet deler av fyrings-

Teknologiklyngen i vekst

Teknologiklyngen i Narvik består av rundt 35 bedrifter, hvor noen utvikler miljøteknologi. REC Scancell er den største miljøteknologibedriften.

Flere større prosjekter med fokus på utvikling av alternativ og miljøvennlig energi er under planlegging. Klyngen er et resultat av tett samspill mellom Høgskolen i Narvik, Norut Teknologi, Luleå tekniske høyskole og næringsaktører. En forutsetning for å få til samarbeid mellom bedriftene har vært å lage en felles arena.

Enkeltpersoner i Narvik forskningspark og på Høgskolen i Narvik har vært sentrale i prosessen med å etablere klyngen.

Industrien finner miljønisjer

Miras As har i samarbeid med NTNU utviklet hydrauliske gir-overførings-systemer for vindmøller. Miras TechTeam arbeider med konstruksjoner for Hydra Tidal Energy Technology i Harstad som jobber med tidevannskraftverk. Miras er også involvert i prosjekter innen vannkraft og i solcelleindustrien i Glomfjord og Narvik.

Ruukki Profiler i Mo i Rana produserer flenser for vindmølleindustrien. Ruukki har en betydelig del av det europeiske markedet og en viss andel av verdensmarkedet for flenser. Det antas at markedet vil ha en vekst på 25% per år.

Den oppvoksende slekt er opptatt av klima og miljø.

Her er Charlie Sullivans vinnerbidrag i FNs barnetegningskonkurranse 2007. Hun mottok prisen 3. juni i år, under Verdens miljøvern dag i Tromsø.

oljen med CO- og hydrogengass. Dette er biprodukt fra andre selskap i Industriparken. Hydrogen er miljøvennlig og rikt på energi, etter forbrenning sitter man bare igjen med vanndamp. I tillegg vurderer de også å gå fra fyringsolje til LNG. I stålverket bruker Celsa elektrisk kraft. Her investeres det nå rundt 200 mill kroner, og et av resultatene er lavere forbruk av energi per produsert tonn stål. Dette og andre miljøtiltak vil i 2008 gjøre Celsa til verdens reneste stålverk.

Økte priser på drivstoff

Regjeringen signaliserer i Statsbudsjettet for 2008 blant annet økning av CO₂-avgiften for innenriks luftfart, økt diesellavgift og miljødifferensiert årsavgift på biler. Næringslivet i Nord-Norge er avhengig av veg- og flytransport, og avgiftsomleggingen vil medføre økte transportkostnader for store deler av nordnorsk næringsliv.

Avfallsbransjen kan brukes som eksempel. I dag driver store deler av nordnorsk avfallsbransje hovedsakelig med transport av avfall fra husholdninger og næringsliv til godkjente mottaksanlegg. Der blir det sortert, og mesteparten transporteres videre til gjenvinning eller sluttbehandling utenfor landsdelen. Begrensede avfallsmengder og store avstander gjør at gjenvinning i landsdelen ikke anses som lønnsomt. Med økte transportkostnader kan den konklusjonen kanskje endre seg.

Et annet eksempel er landbruket. Markedet for økologiske produkter er i vekst, også i Nord-Norge. Utfordringen i Nord-Norge er at tilstrekkelig mange produsenter legger om til økologisk produksjon slik at økologiske råvarer ikke må transporteres lange avstander. For å oppnå målsettingen om 15% økologisk matproduksjon, må hele verdikjeden for produksjon og distribusjon profesjonaliseres. TINE BA bør ta et særskilt ansvar for en tett koordinering mellom produsent, foredler og distributør i Nord-Norge. Det er spesielt viktig i en landsdel hvor lange avstander vanskelig gjør en effektiv transport.

CO₂-håndtering

Regjeringen gir høy prioritet til arbeidet med å utvikle teknologi som kan bidra til å produsere ren kraft til petroleumssektoren. Så langt ser det ut til at aktiviteter knyttet til utvikling av ny teknologi primært vil skje ved energianleggene Mongstad og Kårstø.

Olje- og energidepartementet inngikk i juni 2007 en samarbeidsavtale med flere energiselskap om planlegging og forberedelser av et testsenter for CO₂-fangst på Mongstad. Formålet er å øke kunnskapen og utvikle løsninger som kan redusere både kostnadene og den tekniske og økonomiske risikoen knyttet til storskala CO₂-fangst.

Med forventninger om at kraftover-

skuddet i Nord-Norge vil øke på grunn av større utbygging av alternative energikilder som vindkraft og småskalavannkraft, og en viss nedbygging av industrien, vurderer Statnett fortløpende behovet for å utvide overføringskapasiteten fra Nord-Norge til Midt-Norge. Statnetts analyser tar også hensyn til en forventet økning i kraftetterspørselen fra petroleumssektoren. En etterspørselsvekst i denne sektoren vil redusere behovet for større overføringskapasitet¹. Det er imidlertid usikkert hvor store investeringene i petroleumssektoren i Nord-Norge blir, og dermed blir også kraftbehovet uklart.

Utfordringer for ny energi

Innmatningsordningen for fornybar elektrisitet trer i kraft fra 2008. Hvorvidt denne ordningen vil stimulere til investeringer i produksjonskapasiteten er uklart. Produksjon av ny fornybar energi krever mer nettkapasitet. I Finnmark, som har det største potensialet i landsdelen, står utbyggingerne i kø for å utvikle vindmølleparker. Gamle og svake strømlinjer forhindrer ny utbygging, og skal vindkraft utvikles som en ny næring i Øst-Finnmark må strømmettet oppgraderes.² Beslutninger om økt produksjon av fornybar energi og tilhørende nettførsterkninger må koordineres bedre. Enova, Statnett og næringslivssjefene i kommunene vil da være sentrale aktører.

Uro i internasjonal økonomi

Det er spennende tider i den globale økonomien. Nedgangen i USA drar verdensøkonomien i negativ retning, mens den positive utviklingen i Asia kan fungere som en motvekt. Med økte renter og mangel på arbeidskraft, ser det ut som den norske og nordnorske høykonjunkturen flater ut. En klar måling på temperaturen i vår økonomi er nedkjølingen i boligmarkedet.

Norsk og nordnorsk økonomi er nå inne i det som antagelig er siste del av en kraftig høykonjunktur. Man må helt tilbake til begynnelsen av 70-tallet for å finne en tilsvarende vekstperiode som den vi har opplevd fra 2003 og fram til i dag.

Veksten i nordnorsk økonomi er historisk høy, og det er vekst i alle sektorer. Arbeidsledigheten er svært lav, og det er kapasitetsbegrensninger i de fleste sektorer. Norsk og nordnorsk økonomi har i lengre tid hatt tegn til overoppheting, men billig import og vekst i arbeidstyrken gjennom arbeidsinnvandring har så langt bidratt til å holde inflasjonen på et svært lavt nivå.

Det er klare tendenser til avmating i den internasjonale høykonjunkturen. Rente-differanse mellom Norge og våre handelspartnere øker. Kronekursen har styrket seg, og dollaren er betydelig svekket. Alle disse faktorene er faresignaler for nordnorske eksportbedrifter.

Usikkerhet preger bildet

Hvor stor blir den internasjonale nedgangen, hvor stor er smitteeffekten av uroen i det amerikanske boligmarkedet, og vil det dukke opp flere overraskende tapsbomber som følge av sub-prime lånene? Er uroen på aksjemarkedene over, eller kan man forvente kraftige fall i nær framtid?

I Norge og Nord-Norge er usikkerheten i første rekke knyttet til boligmarkedet. Omsetningstid og antall boliger til salgs indikerer at de nordnorske byene, og spesielt Tromsø, er den delen av det norske

markedet som ligner mest på en boble.

Spørsmålet er om boblen er i ferd med å sprekke, eller man bare får en liten korrigeringsperiode etter mange års kraftig prisvekst.

Den globale økonomien påvirker også utviklingen i Nord-Norge. De internasjonale tendensene får først og fremst betydning for de eksportrettede næringene i Nord-Norge.

I dag opplever disse bedriftene svært gode tider, og det er i all hovedsak grunnet stor etterspørsel. Redusert aktivitet på globalt nivå vil redusere etterspørselen, og en sterk krone kombinert med svak dollarkurs er lite gunstig for de eksportrettede næringene.

Fortsatt vekst i Nord-Norge

Norges Banks regionale nettverk rapporterer om vekst i både etterspørsel og produksjon i alle næringer, og det forventes at veksten fortsetter i samme takt framover. Mange aktører forteller at etterspørselen er større enn bedriftenes kapasitet.

Det forventes også sysselsettingsvekst i alle sektorer, men veksten er avtagende for alle utenom bygg og anleggssektoren. Totalt sett rapporteres det om sterkere vekst i Nord-Norge enn resten av regionene.

Rekordlav ledighet

Arbeidsledigheten er rekordlav i Nord-Norge, og mange bransjer opplever rekrutteringsvansker. Etter flere år med

konjunkturoppgang fikk Nord-Norge en sterk økning med 4.700 flere sysselsatte fra 2005 til 2006.

Rekrutteringsproblemet i Nord-Norge er størst innen bygg- og anleggsbransjen. Bransjens bedrifter melder om et samlet behov for rundt 2.000 flere arbeidere. Til tross for at arbeidsledigheten er vesentlig lavere nå enn under forrige høykonjunktur, er rekrutteringsproblemet mindre nå. De siste års omfattende arbeidsinnvandring fra de nye EU-landene har vært viktig for dette.

Færre fiskere

Trenden med sysselsettingsnedgang i primærnæringene har også fortsatt gjennom høykonjunkturen. Fra 2003 til 2006 har sysselsettingen i sektoren gått ned med 7%, eller 1.500 personer. Hoveddelen skyldes nedgang i fiskeindustri og fiske og fangst. Sysselsettingsnedgangen har vært størst i Troms med 13% i perioden, mens nedgangen i Nordland og Finnmark har vært svakere enn i resten av landet.

Høyere kraftpris

Nordnorsk industri går svært godt for tiden, men står også overfor noen store utfordringer. Svakere internasjonal økonomisk vekst og styrket krone kombinert med svekket dollar, fører til redusert etterspørsel og svekket konkurranseevne for nordnorsk eksportindustri. Den kraftintensive industrien har enda ikke fått noen avklaring i forhold til deres viktigste

Tabell 1 Makroøkonomiske hovedstørrelser, 2005-2010. Regnskap og prognoser. Prosentvis endring fra året før og nivå.

	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Konsum i husholdninger og ideelle organisasjoner	3,3	4,4	6,3	3,7	3,3	3,9
Bruttonasjonalprodukt	2,7	2,8	3,5	3,7	2,2	2,7
Sysselsatte personer	1	3,1	3,1	1,3	1,1	1
Arbeidsledighetsrate (nivå)	4,6	3,4	2,6	2,5	2,4	2,5
Lønn per normalårsverk	4	4,3	5,6	5,9	5,5	5,6
Konsumprisindeksen (KPI)	1,6	2,3	0,8	2,7	1,9	2,3
Boligpris	7,9	12,9	13,3	4,5	1,1	1,9
Husholdningenes realdisponible inntekt	5,4	-4,3	5,3	5,7	3,9	4,1
Pengemarkedsrente (nivå)	2,2	3,1	4,8	5,5	5,5	5,5

Kilde: SSB

Tabell 2 Sysselsettingsendring, 2003-2006. I prosent

	Nordland	Troms	Finnmark	Nord-Norge	Norge
Primær	-4,0	-12,7	-5,5	-6,9	-6,0
Industri	1,3	-5,9	11,4	0,6	2,4
Energi	-2,8	10,9	16,4	4,4	10,8
Reiseliv	5,3	-6,5	1,5	0,7	3,6
Bygg	6,4	4,9	6,8	6,0	12,7
Tjenester	3,4	6,3	9,7	5,3	8,5
Offentlig	1,9	3,9	1,4	2,5	4,6
Totalt	2,1	2,2	3,6	2,4	5,7

Kilde: SSB

Nedgangen i USA har bidratt til uro i verdensøkonomien. Asia går fortsatt på høygir, men inflasjon og børsuro skaper usikkerhet også der.

innsatsfaktor, kraftprisen. I tillegg vil et felles CO₂-kvotesystem med EU fra 2008 føre til prisøkning på kraft.

Vendepunkt i boligmarkedet

Bygg og anleggssektoren har opplevd sterkest sysselsetningsvekst i løpet av høykonjunkturen fra 2003-2006. Sektoren står nå foran flere endringer. For det første er det en klar dreining av byggevirksomheten fra boliger til næringsbygg. Det andre er et boligmarked som har opplevd flere år med rekordhøy prisvekst. Boligmarkedet står foran eller midt i en korrigering. I byene i Nord-Norge er tilbudet av leiligheter svært stort.

Vi ønsker opplevelser

Samlet har sysselsettingen i nordnorsk

reiseliv vært uendret i perioden 2003 til 2005, mens det har vært en økning på landbasis. Det har imidlertid skjedd en vridning i sektoren, med en reduksjon i de tradisjonelle bransjene og en stor økning i nye bransjer som opplevelsesvirksomheter og kulturell tjenesteyting.

En stor satsing innen vinter- og opplevelsesbasert turisme i Nord-Norge åpner i disse dager. I Målselv Fjellandsby er det investert 200 mill kroner i anlegg og opplevelsessenter så langt. I tillegg kommer investeringer i nærmere 300 hytter. Av investeringene i anlegg og senter er 75 % gått til lokalt og regionalt næringsliv.

Fakkelen er tent

Det skjer mye i energisektoren i landsdelen. Produksjonen på Snøhvit er i gang,

og Tog 2 er under planlegging. Sannsynligheten for nordnorske leveranser til Shtokman økte betydelig med StatoilHydros inntreden på utbyggingssiden. ENI ønsker å etablere driftsorganisasjonen for Goliat i Nord-Norge. Feltene Idun og Skarv er på trappene. Det er imidlertid ikke gjort noen nye drivverdige funn i Barentshavet siden Goliat i 2000. Det siste året er det ikke bygd ut ny produksjonskapasitet innen vindkraft i landsdelen, mens produksjonskapasiteten innen vannkraft bare økte med 0,4%.

Høykonjunktur, men...

Privat tjenesteyting er den sektoren, etter Bygg og anlegg, som har hatt sterkest sysselsetningsvekst under høykonjunkturen i Nord-Norge, med en økning på 5,3%

Tabell 3 Sysselsetningsandeler, 2006. I prosent.

	Nord-land	Troms	Finn-mark	Nord-Norge	Norge
Primær	10	8	10	9	6
Industri	7	3	4	5	9
Energi	1	1	1	1	2
Reiseliv	8	6	7	7	6
Bygg	7	7	8	7	7
Privat tj.	27	30	27	28	36
Offentlig	40	45	44	42	34

Kilde: SSB

Tabell 4 Nøkkelindikatorer.

	Endring i nyetableringer 2006-2007		Nyetableringer, 1. halvår 2007		Sysselsatte 2006	
	Nord-Norge	Hele landet	Nord-Norge	Hele landet	Nord-Norge	Hele landet
Primær	-37%	6%	12	88	20.324	130.592
Industri	-23%	4%	61	863	10.889	223.327
Energi	38%	-28%	11	112	2.518	48.985
Reiseliv	-16%	3%	125	1.696	15.657	143.688
Bygg og anlegg	16%	17%	262	3.441	16.098	167.717
Private tjenester	-2%	-8%	1.123	16.465	62.974	866.233
Offentlig	-14%	-3%	213	2.478	94.515	808.458
Totalt	-4%	-4%	1.807	25.143	222.975	2.389.000

Kilde: SSB

fra 2003 til 2006. Veksten i Nord-Norge er likevel svakere enn for hele landet, noe som betyr at også denne gangen tar Nord-Norge mindre del i høykonjunkturen enn landet totalt.

Kamp om arbeidskraften

I løpet av høykonjunkturen har offentlig sektor også økt etterspørselen etter arbeidskraft og således bidratt til et enda strammere arbeidsmarked. Det er i første rekke innen helse- og sosialtjenester at sysselsettingen har økt. Fra 2003 til 2006 er det blitt nesten 4.000 flere sysselsatte i denne sektoren i Nord-Norge. Veksten i offentlig sektor i Nord-Norge har allikevel vært svakere enn i landet totalt.

Nasjonal økonomi

Norges Bank satte opp styringsrenten til 5% den 27. september. Det var renteøkning nummer 13 siden 1. juli 2005, og styringsrenten har i denne perioden økt med 3,25 prosentpoeng. Det har vært forventet at styringsrenten skal økes ytterligere og ligge rundt 5,5% ved årsskiftet.

Utviklingen i den norske økonomien taler isolert sett for økt styringsrente. På den andre side skal Norges Bank også ta hensyn til andre forhold ved den økonomiske utviklingen. Uroen i de internasjonale finansmarkedene, kronekursutviklingen og renteutviklingen hos samarbeidspartnere er forhold som taler for mindre og saktere heving av styringsrenten.

Sterk krone bekymrer

Kronekursen har styrket seg betydelig. Dette gir to motstridende effekter. Vår import blir billigere, og det bidrar til å redusere prisveksten innenlands. Videre blir norske eksportvarer dyrere, og det slår negativt ut for norsk eksportnæring.

De viktigste faktorene for kronekursutviklingen er oljeprisen og rentedifferansen mellom Norge og våre handelspartnere. Oljeprisutviklingen har vi liten kontroll på. Dersom Norges Bank legger mest vekt på den innenlandske økonomien og øker rentene i utakt med våre handelspartnere, vil en større rentedifferanse bidra til å styrke kronekursen ytterligere.

For norske eksportbedrifter har krone-

kursen stor betydning, og for mange betyr også dollarkursen mye. Kombinasjonen sterk krone og svak dollar kan gi eksportnæringene tilsvarende problemer som i 2002-2003.

Internasjonal økonomi

Det er fortsatt høy vekst i verdensøkonomien, og det er egentlig bare den amerikanske økonomien som er inne i en nedgangskonjunktur. Nedgangen i USA påvirker imidlertid den totale verdensøkonomien av to grunner. For det første gjennom størrelsen på – og innflytelsen av den amerikanske økonomien. Den andre årsaken er de mulige smittevirkningene som misligholdelsen av såkalte sub-prime lån kan føre til også i andre sektorer enn boligmarkedet.

Episenteret – boligmarkedet i USA

For å unngå en for kraftig nedtur etter at IT-boblen sprakk i 2000, og for å dempe de negative effektene av 11.9. 2001 førte den amerikanske sentralbanken en pengepolitikk med svært lave renter over flere år. Det bidro til at boligmarkedet fortsatte ekspansjonen til tross for lavkonjunktur.

Veksten i USA fra 2000 og fram til nå, har i hovedsak vært drevet av husholdningene. De lave rentene bidro til økt boligkonsum og et større lånefinansiert privat konsum basert på høyere verdi på boligene. Rentene steg markant sommeren 2004, og det førte til at husholdningenes realinntekter ble sterkt redusert. Med fallende boligpriser fra 2006, har mange husholdninger fått betalingsproblemer. Først og framst gjelder det de med såkalte sub-prime lån.

Renteoppgang, svakt boligmarked og økende arbeidsledighet har ført til en kraftig reduksjon i privat forbruk, som til nå har vært driveren i veksten. Det er derfor grunn til å anta at veksten i USA vil avta ytterligere på kort sikt.

I USA er mer enn halvparten av boliglånsmassen verdipapirifisert og solgt til kapitalforvaltere over hele verden. Sub-prime lån er en slik type boliglån, og anslag tyder på at sub-prime boliglån utgjør 12-18% av det totale verdipapirifiserte boliglånsvolumet i USA. Dette

tilsvarer 665 mrd USD. Det forventes at om lag to millioner husstander som har tatt opp sub-prime boliglån i USA, vil få betalingsproblemer den nærmeste tiden.

Betalingsproblemene førte vinteren 2007 til at en rekke sub-prime låneinstitusjoner gikk overende. På vårparten var det hedgefondene som fikk problemer, før de private equity fondene fulgte på sommeren. Utover høsten har også banker fått store problemer, eller gått over ende, på grunn av sub-prime lån. Det har vist seg vanskelig å få oversikt over i hvilken grad ulike aktører er eksponert i sub-prime markedet, og dermed har kreditttilgangen skrumpet inn og kredittpåslagene økt.

Den amerikanske sentralbanken har vært tvunget til å tilføre likviditet gjennom markedsoperasjoner. Det samme har sentralbankene i Storbritannia, Canada og Norge samt den europeiske sentralbanken vært nødt til å gjøre. I USA har sentralbanken også kuttet diskontorenten og økt tidsperioden for kriselån fra én til 30 dager.

Skjelvet sprer seg

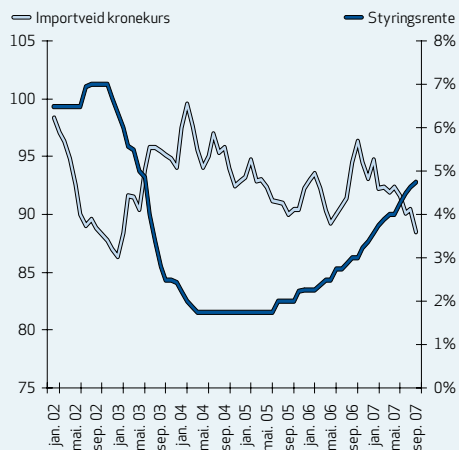
I sommer spredte uroen seg ut i verden og til andre deler av finansmarkedet, og aksjemarkedene falt kraftig. Så langt har norsk økonomi blitt lite påvirket.

Aksjemarkedene har tatt seg opp igjen både nasjonalt og internasjonalt, og det er først og framst på likviditetstilgang og prising at kreditturoen har fått konsekvenser internasjonalt. Mange internasjonale banker har fått tap på grunn av problemene i det amerikanske boligmarkedet, men det er foreløpig ikke snakk om noen bankkrise.

I Norge har det inntil nylig ikke vært tillatt å verdipapirifisere boliglån, og det norske regelverket er betydelig strengere enn det amerikanske. Hos oss er det andre forhold som kan gi grunn til bekymring. Omfanget av avdragsfrie lån har økt betydelig. Flere har lån med høy belåningsgrad, spesielt blant yngre lånetakere.

Gjeldsveksten har vært større enn inntektsveksten fra 1999 og fram til i dag. Gjeldsbelastningen har derfor økt markant for norske lånetakere. Til tross for dette er husholdningenes økonomiske stilling

Figur 1 Importveid kronekurs og Norges Banks styringsrente. Jan. 2001 – sept. 2007.

Kilde: Norges Bank

Sub-prime lån

Sub-prime lån er boliglån til risikogrupper. Lånene gis med et betydelig påslag i renten. Långiverne er spesialiserte kredittinstitusjoner. Basert på forventninger om fortsatt stigende boligpriser har lånetakere med svak kreditthistorie, usikre inntekter og liten eller ingen formue blitt innvilget boliglån. Lånene har vært utstedt med kreative betingelser som avdragsfrihet, lave startrenter som etter hvert øker eller lån der rentene akkumuleres på toppen av selve lånet.

De amerikanske sub-prime pantelånerne har solgt pakker av boliglån videre til banker og andre finansinstitusjoner,

som igjen har omstrukturert og videregitt disse i mange varianter av Collateralized Debt Obligations (CDO). En CDO er et verdipapir som har sikkerhet i en eller flere underliggende enheter. Disse kan bestå helt eller delvis av sub-prime lån. CDO-ene inngår i forskjellige fond som hedgefond og private equity fond.

På denne måten har sub-prime lånene blitt spedt utover. På grunn av omstruktureringen og oppstykkningen har ikke bankene, kredittinstitusjonene og fondene hatt oversikt over den faktiske risikoen.

Med god privatøkonomi og sterk kronekurs har mange tatt seg råd til å feriere i varmere strøk.

totalt sett forholdsvis god. Det er likevel betydelige skjevheter, og en nedgang i boligmarkedet kan skape problemer for utsatte grupper.

Konsekvensene av uroen i sommer har i hovedsak gitt seg utslag i høyere renter på kort sikt på grunn av svekket tillit og redusert likviditet.

Forventningene til økte renter på lengre sikt har imidlertid falt. Pengemarkedet forventer at rentene vil være rundt 4,25 og 4,5% i euro-området og USA ett år fram i tid.

Avkjøling i euro-området?

Veksten i euroområdet steg kraftig i 2006, etter fire år med svak vekst. Hoveddriveren har vært eksporten, og arbeidsledigheten

har falt betydelig. Veksten avtok imidlertid i 2. kvartal i år. Historisk sett har euro-området fulgt trenden i USA, med et etterslep på to kvartal. Utviklingen nå avviker imidlertid fra denne trenden.

Det forventes at nedgangen i boligmarkedet i USA også får konsekvenser for husholdningenes konsum, og at nedgangen i amerikansk økonomi dermed også vil smitte over til euroområdet. Samtidig gir troen på en avkjøling av euroøkonomien også reduserte forventninger til renteøkninger.

Sterk vekst i Asia

Veksten i Kina de senere år har vært en av hoveddriverne for den internasjonale oppgangen. I 2. kvartal økte BNP i Kina

med hele 11,9% på årsbasis, og veksten er særlig drevet av investeringer og eksport. Det er tegn på overoppheting i den kinesiske økonomien. Inflasjonen var på 5,6% i juli, og det er spesielt matvareprisene som presser den opp. Den kinesiske sentralbanken har økt renten seks ganger siden april 2006, og det forventes ytterligere renteøkninger. Også India opplever svært høy vekst, med om lag 10% BNP-vekst årlig, og den høye inflasjonen tilsier økte renter i tiden framover.

Internasjonal usikkerhet

Det er stor usikkerhet knyttet til de internasjonale effektene av nedgangen i det amerikanske boligmarkedet, men det er tegn på at nedgangen brer seg internasjonalt, spesielt gjennom svekket investeringslyst. Det er også usikkert hvorvidt den amerikanske økonomiens rolle er svekket, og om de internasjonale konjunktorene blir påvirket i mindre grad enn tidligere av amerikanske forhold. Det forventes likevel en internasjonal konjunkturedgang, som i historisk perspektiv vil være moderat.

Oljeprisutvikling

Oljeprisutviklingen har betydning for den internasjonale utviklingen. Oljeprisen økte betydelig i løpet av 2007 og passerte i oktober 90 USD per fat. I følge IEA er lagrene i OECD-landene nå på normalt nivå, og det forventes en prisnedgang. Dette skyldes også forventningene om lavere vekst i den internasjonale økonomien og dermed lavere etterspørsel.

Statsbudsjettet og Nordområdene

Med forslaget til statsbudsjett signaliserer regjeringen at det viktigste ved nordområdesatsingen er kartlegging av og kontroll med ressursene i havområdene utenfor Nord-Norge. Rundt 100 av vel 196 mill kroner foreslås i 2008 til disse oppgavene. I tillegg skal 12 mill brukes til marin bioprospektering.

Blant de sektorene som står for de største klimagassutslippene i Norge og har sterkest utslippsvekst er petroleum, landtransport og luftfart. Regjeringens mål er at Norges utslipp i gjennomsnitt skal være 9% lavere i perioden 2008-2012 enn de var i 1990. En betydelig del av utslipps-

reduksjonene skal skje gjennom nasjonale tiltak. Parallelt med dette blir næringslivet i Nord-Norge stadig mer avhengig av veg- og lufttransport, både for eksport og import, og det er store forventninger til framtidig petroleumsvirksomhet.

Det er en utfordring å kombinere vekst i næringsaktiviteten i Nord-Norge med landets nasjonale utslippsmål. Minst like viktig er det å ta stilling til hvordan kostnadene ved å oppfylle miljømålene skal fordeles. Med den foreslåtte avgiftsleggingen vil næringsliv og hushold i Nord-Norge få kostnadsøkninger som de ikke kan substituere seg bort fra.

Arbeidsmarkedet koker

Høykonjunktoren har ført til økt etterspørsel etter arbeidskraft i Nord-Norge. Arbeidsledigheten er rekordlav, og mange bransjer opplever rekrutteringsvansker. Arbeidsinnvandringen har til nå gjort det mulig å holde veksten oppe i mange sektorer. Befolkningen i landsdelen blir stadig eldre, og for å møte framtidige behov er vi avhengig av økt tilførsel av arbeidskraft.

Etter flere år med konjunkturoppgang og relativt stabil utvikling i sysselsettingen, opplevde Nord-Norge en sterk økning med 4.700 flere sysselsatte fra 2005 til 2006, tilsvarende 2,1%.

På landsbasis økte etterspørselen etter arbeidskraft med 3,5%, eller 81.000 personer. Konjunkturoppgangen har truffet bredt, og 60 av landsdelens 88 kommuner har fått flere arbeidsplasser.

Størst mangel i bygg og anlegg

Den økende etterspørselen etter arbeidskraft har ført til at de fleste bransjer nå opplever mangel på arbeidskraft. Det nordnorske næringslivet anno 2007 mangler i følge NAVs Bedriftsundersøkelse 7.900 personer, noe som er 4.300 mer enn for bare to år siden. Både Nordland og Troms mangler 3.200 arbeidstakere, mens bedriftene i Finnmark mangler 1.500. Arbeidsmarkedet i nord er strammere enn landsgjennomsnittet.

Sett i forhold til bransjens størrelse, er rekrutteringsproblemet i Nord-Norge størst i bygg- og anlegg. Til sammen rapporterer denne bransjens bedrifter om et behov for rundt 2.000 flere arbeidere.

Etterspurt arbeidskraft

Mangelen er mest prekær i praktiske yrker innen håndverk og industri som ofte krever fagbrev; tømrere, sveisere, snekkere og rørleggere. Det er også mangel på arbeidskraft med tilknytning til byggebransjen som anleggsmaskinførere og forskalingssnekkere. Høy temperatur i byggebransjen gir også et

stort behov for høyt utdannet arbeidskraft som ingeniører og arkitekter.

Den økonomiske veksten har ført til at transportbehovet har økt, og transportbedrifter erfarer at det er vanskelig å få rekruttert lastebil- og vogntogførere. I Nordland har stigende etterspørsel etter tjenester ført til mangel på kokker og frisører, mens fiskeindustrien i Finnmark opplever mangel på fagarbeidere.

Innen helsesektoren er det i Nordland særlig behov for sykepleiere, leger og tannleger, mens det i Troms er registrert en økende mangel på leger og spesialsykepleiere. I de to nordligste fylkene er det også stor mangel på omsorgs- og hjelpepleiere.

Flerkulturell boom

Til tross for at arbeidsledigheten er vesentlig lavere nå enn under forrige høykonjunktur, var rekrutteringsproblemene mer omfattende den gangen. Arbeidsinnvandringen fra de nye EU-landene har bidratt til å dempe problemene i denne konjunkturoppgangen – spesielt for bygge- og anleggsnæringen.

SSBs register over lønnstakere på korttidsopphold gir en pekepinn på hvor mye utenlandsk arbeidskraft som jobber i Nord-Norge. Her er personer som forventes å oppholde seg mindre enn seks måneder i Norge registrert.

I praksis omfatter statistikken individuelle arbeidstakere i norske bedrifter, utstasjonerte arbeidstakere fra utenlandske bedrifter med oppdrag i Norge og

arbeidstakere på kortere opphold som er formidlet av bemanningsbyråer.

Det var 3.600 utenlandske lønnstakere på korttidsopphold i Nord-Norge i 2006, nesten dobbelt så mange som i 2003. Over en tredjedel jobbet innen bygg og anlegg eller formidling og utleie av arbeidskraft³. Landsdelen har også et stort innslag av utenlandsk arbeidskraft innenfor industri og helse og omsorg.

Kommer de for å bli?

I lys av landsdelens demografiske utsikter med nettoutflytting, aldrende befolkning og mangel på arbeidskraft, kan økt innvandring være et av flere virkemidler for å dekke framtidens arbeidskraftbehov i Nord-Norge. Dette kan bidra til å dempe rekrutteringsproblemene i arbeidsmarkedet. Innvandrere som bosetter seg her permanent vil gi økt tilførsel av arbeidskraft, og øke arbeidsstyrken.

På lengre sikt vil denne positive effekten være noe mindre, siden også disse innflytterne etterspør tjenester som igjen krever arbeidskraft.

Om arbeidskraftbehovet er midlertidig tilsier dette en selektiv innvandringspolitikk der midlertidig gjestearbeids ses som en god løsning for både arbeidsgiveren og arbeidstakeren. Gjestearbeiderne vil gi oss rimelig arbeidskraft uten økte velferdsgifter, mens utenlandske arbeidere og bedrifter vil få økte inntekter gjennom oppdrag i Nord-Norge.

Midlertidig arbeidsinnvandring kan løse vår mangel på arbeidskraft, men reiser

Tabell 5 Mangel på arbeidskraft i Nord-Norge. Antall ubesatte stillinger.

	2006	2007
Primærnæringene	250	350
Industri	450	450
Bygg og anlegg	1.650	1.950
Reiseliv og transport	800	700
Varehandel	500	800
Private tjenester	1.700	2.300
Offentlig	1.150	1.350
Totalt	6.500	7.900

Kilde: NAV

Tabell 6 Antall lønnstakere i Nord-Norge som ikke er registrert bosatt i Norge fordelt på næring. 2006.

	Nordland	Troms	Finnmark	Nord-Norge
Primærnæringene	33	13	24	70
Utvinning av olje og naturgass	0	0	151	151
Industri	187	81	168	436
Bygg og anlegg	233	197	412	842
Formidling og utleie av arbeidskraft	125	155	283	563
Varehandel, transport, hotell og restaurant	140	78	140	358
Offentlig forvaltning	193	242	200	635
Private tjenester	139	69	204	412
Totalt	1.084	843	1.749	3.676

Kilde: SSB

Arbeidsinnvandring må til skal vi klare å holde hjulene i gang.

også nye problemstillinger. De utstasjonerte gjestearbeiderne står ofte langt svakere enn de som ansettes i norske virksomheter, og norske oppdragsgivere kan lettere omgå arbeidsgiveransvar og sosiale utgifter.

Åpne armer i Finnmark

I 2006 var nesten 5% av de sysselsatte i Finnmark utenlandske. Disse jobbet hovedsakelig innen bygg og anlegg og relaterte bransjer. I Finnmark har det vært vanlig å rekruttere arbeidskraft fra naboland til yrker som mangler fagfolk.

I dag er det signaler som tyder på at nabolandene i mye sterkere grad vil holde på sin egen arbeidskraftsressurs. Økonomisk vekst i Russland og relativt lav

ledighet i Norden tilsier lavere tilgang på kvalifisert arbeidskraft. For å dekke mangelen, særlig i barnehager, skoler og helse- og sosialsektoren, prøver NAV Finnmark blant annet å motivere fylkets pensjonister til å melde seg som arbeidssøkere.

Oppgangstider fører til sentralisering

I oppgangstider oppstår de fleste nye arbeidsplasser i sentrale arbeidsmarkeder. Vi er nå inne i en periode med knapphet på arbeidskraft. Dette medfører sentralisering både internt i landsdelen og nasjonalt gjennom særlig stor utflytting fra Nord-Norge til sentrale arbeidsmarkeder i andre landsdeler.

Nettutflyttingen lå fra 2003 til 2005 jevnt rundt 2.700 personer, men økte til 3.400 personer i 2006. Utflyttingen til andre landsdeler var i 2006 jevnere fordelt mellom andre landsdeler enn under forrige høykonjunktur. I 2006 var Oslo og Akershus sin andel av nettutflyttinger fra Nord-Norge på 30%, mens den for åtte år siden var på 43%.

Gode tider på arbeidsmarkedet har også ført til mer flytting innenfor landsdelen. I 2006 var det 6% flere som flyttet innad i landsdelen enn i 2003. Finnmark hadde nettutflytting til de andre nordnorske fylkene, mens Troms hadde nettoinnflytting fra sine nabofylker.

Flere eldre

Den eldre delen av befolkningen har størst behov for kommunale tjenester. Befolkningsutviklingen, spesielt blant de aller eldste, har derfor stor betydning for den

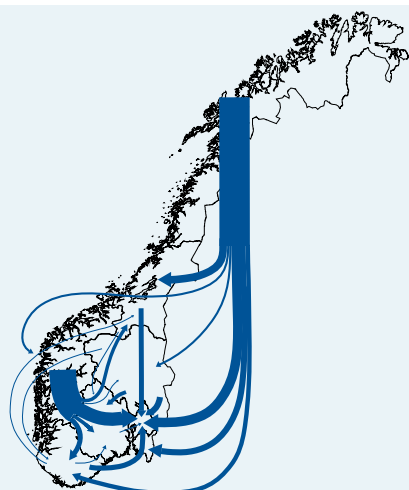
framtidige eldreomsorgen og kommuneøkonomien. SSB har beregnet at den prosentvise endringen fra 2007 til 2020 i antall personer over 80 år i Nordland, Troms og Finnmark vil være henholdsvis på -1,5, 2,8 og 12,5%.

En aldrende befolkning vil gi et sterkt voksende behov for arbeidskraft innenfor pleie- og omsorgssektoren, særlig i Finnmark. Flere gamle og en stadig økende levealder, krever en større andel av den yrkesaktive befolkningen til pleie og omsorg. Dette alene vil legge beslag på en betydelig del av arbeidsstyrken.

Det er avgjørende for framtidig verdiskaping i landsdelen å sikre en tilstrekkelig stor og velkvalifisert arbeidsstyrke. Framtidens arbeidsmarked vil preges av økt internasjonalisering, høyere krav til teknologisk innsikt og omstillingsevne samt nye former for arbeids- og bedriftsorganisering. Dette vil stille store krav til arbeidstakernes fleksibilitet og kompetanse, og de som tilfredsstiller disse kravene vil trolig være svært etterspurte i arbeidsmarkedet.

En sentral utfordring for nordnorsk næringsliv vil være den aldrende arbeidsstyrken. Eldre må utføre arbeidsoppgaver som yngre arbeidstakere utfører i dag. Det kan da være fare for dårlig samsvar mellom arbeidstakernes kvalifikasjoner og arbeidsgivernes behov. Det er derfor viktig at arbeidstakere etter- og videreutdanner seg og har den kompetansen som bedriftene etterspør.

Figur 2 Nettoutflytting mellom landsdelene. 2006.

Kilde: Statens kartverk og SSB

Tilbake til naturen

Markedet for økologiske produkter er i vekst. Forbrukerne etterspør større mengder og et bedre utvalg, men nordnorske produsenter har foreløpig ikke evnet å posisjonere seg i forhold til de nye mulighetene. Samtidig har noen vært tidlig ute. Ett av landets to økologiske oppdrettsanlegg er nordnorsk.

Sysselsettingen i primærnæringene fiske og fangst og jordbruk og skogbruk var uendret fra 2005 til 2006, mens den økte med 6% for oppdrett. Fiskeindustrien taper fortsatt terreng. Her gikk sysselsettingen ned med 3% fra 2005 til 2006, og det er Troms og Finnmark som mister arbeidsplasser. Samtidig vokser annen næringsmiddelindustri, spesielt i Finnmark og delvis i Troms.

Økologisk matvareproduksjon i vekst

Økologisk produksjon bygger på et helhetsspektiv som ser de økologiske, økonomiske og sosiale sidene ved produksjonen i sammenheng. Denne typen matvareproduksjon baserer seg på lokale og fornybare ressurser. Videre vektlegges skifte av vekstslag på samme areal, resirkulering av organisk materiale og balanse mellom antall dyr og areal.

Samtidig foregår produksjonen uten mineralgjødsel og kjemiske eller syntetiske bekjempningsmidler. Ved foredling vektlegges skånsomme behandlingsmetoder, begrenset raffinering, energisparende teknologier og minimal bruk av tilsetningsstoffer.

I økologisk akvakultur skal produksjonen innrettes slik at man forhindrer både rømming fra anlegg og spredning av smittestoffer, parasitter og medisinrester til villfisk. Forebygging av sykdommer skal vektlegges, og det skal først og framst brukes fôr fra biprodukter og miljøsertifiserte fiskerier. Et sentralt prinsipp er at råvarene til føret skal komme fra bærekraftige fiskebestander og fortrinnsvis fra miljøsertifiserte fiskerier. Bruk av gen-

modifiserte organismer er ikke tillatt⁴. Det skal heller ikke benyttes miljøbelastende impregneringsmidler til nøtene.

Debio og svenske KRAV samarbeider nå om sertifisering av linefisket villfisk, et prosjekt som har stor tilslutning fra fiskerinnæringen⁵. Saken var til høring høsten 2007. Det forventes at regelverket vil være på plass slik at en del av den første skreien som fiskes til neste år vil være sertifisert.

Norge henger etter USA, Australia og land i Europa når det gjelder å tilby økologiske produkter, mens våre skandinaviske naboland er blant de beste. Stadig flere norske bønder starter med økologisk produksjon, og ved årsskiftet 2006/2007 var det 2.500 økologiske gårdsbruk i Norge. For Nordland, Troms og Finnmark var antallet henholdsvis 124, 46 og 5. I 2006 var det 4.702 økologiske husdyr i Nordland og 560 i Troms. Finnmark hadde ingen godkjente økologiske husdyr.

Statens landbruksforvaltning administrerer en rekke virkemidler, som støtteordninger og FoU midler. Disse skal bidra til å oppfylle regjeringens målsetning om 15% økologisk matproduksjon og -forbruk innen 2015. For å nå målet må rundt 7.500 norske gårdsbruk drive økologisk eller være under omlegging i 2015. Skal man klare å komme dit, må hele verdikjeden for distribusjon av økologiske produkter profesjonaliseres.

Økt etterspørsel

Markedet for økologiske produkter er i vekst. Det er derfor nødvendig å øke produksjonen. Norske produsenter må på banen for å hindre at store mengder

økologisk mat må importeres og dermed transporteres over lange avstander. Coop og NorgesGruppen hadde fra 2005 til 2006 en netto omsetningsvekst på 19% for økologiske varer. I 2006 ble det omsatt økologiske varer for 518,7 mill kroner i dagligvare- og faghandelen. Det utgjorde 0,74% av den totale omsetningen i varekategorier med økologiske alternativer.⁶

Dette året var meierivarer den største økologiske produktgruppen målt i omsatte kroner. Deretter fulgte kornprodukter og bakervarer, grønnsaker, frukt, bær og nøtter. Økologisk barnemat har også oppnådd en betydelig omsetning med 30 mill kroner i 2006.

Markedssituasjonen i Norge har endret seg de senere år. Forbrukerne etterspør større mengder og bedre utvalg innen økologiske varer. I dagligvarehandelen har omsetningen økt for nesten alle vareslag. Norge har 514 godkjente bedrifter som driver med foredling og import. Av disse er 34 lokalisert i Nord-Norge. Det er bare én bedrift som driver med økologisk produksjon i sjømatsektoren. De andre tilbereder produkter basert på råvarer fra jordbrukssektoren.

Strengt krav til kvalitet

Debio er, som kontroll- og godkjenningsinstans for økologisk produksjon i Norge, ansvarlig for den praktiske kontrollen av virksomheter tilknyttet ordningen med økologisk produksjon, foredling, omsetning og import. Ø-merket betyr at produktet er produsert i henhold til regelverket.

Virksomhetene blir kontrollert gjennom

Tabell 7 Nøkkelindikatorer.

	Endring nyetablering, 06-07	Endring sysselsettning, 05-06	Antall sysselsatte, 2006
Nordland	-44%	1%	10.962
Troms	50%	-2%	5.798
Finnmark	-83%	1%	3.564
Nord-Norge	-37%	0%	20.324
Norge	6%	0%	130.592

Kilde: SSB

Tabell 8 Debio-godkjente bedrifter: Primærproduksjon/foredling/import/omsetning.

	Finnmark	Troms	Nordland	Nord-Norge
Primærproduksjon	5	46	124	175
Bakeri	4	3	6	13
Gårdsforedling	1	2	5	8
Slakteri	-	2	5	7
Meieri	-	1	1	2
Dagligvareforretning	-	1	-	1
Foredlingsbedrift	-	2	-	2
Serveringssted	-	1	-	1
Totalt antall bedrifter	10	58	141	209

Økologisk matproduksjon kan bli en lønnsom nisje, selv om Norge enda henger etter på etterspørselsiden.

Flakstadvåg Laks AS

I 2001/2002 inngikk Flakstadvåg Laks AS et samarbeid med Coast Seafood AS og Coop Sverige om produksjon av økologisk laks. I 2003 var den første økologiske laksen klar, og det ble solgt et volum på 30-40 tonn. I 2007 er det inngått avtaler om levering av 250 tonn.

Produksjonen foregår på Senja, og Coast Seafood har ansvar for eksporten. Flakstadvåg Laks AS inngår i et konsern med smoltproduksjon og eget slakteri. Fôret blir importert fra Skottland via Ewos. Noe av laksen blir videreforedlet og porsjonspakket av Brødrene Karlsen AS, og noe sendes til røyking i Sverige.

Den økologiske laksen har så langt blitt produsert på bakgrunn av lang-siktige avtaler om levering, og den er primært blitt solgt til svenske Coop. Det er nylig inngått en avtale med ICA Norden om levering, men også her er Sverige markedet. EU betraktes som et interessant marked på sikt, mens Norge henger etter med hensyn til å etterspørre slike produkter. Utfordringen ligger i å utvikle stabile markeder.

I dag svinger etterspørselen, og det gjør planleggingen av produksjonen vanskelig. Kostnadene ved produksjon av økologisk laks er høyere enn for konvensjonell laks. Siden nisjen for økologisk laks betaler godt, er det viktig å opprettholde det eksklusive imaget og ikke produsere mer enn hva som kan selges.

15

en årlig fysisk inspeksjon. Det gjennomføres også uanmeldte inspeksjoner. Debios regelverk har tatt utgangspunkt i «basic standards» utviklet av International Federation of Organic Agriculture Movements, som har medlemsorganisasjoner i mer enn 100 land. «Basic standards» uttrykker en global forståelse av grunnleggende prinsipper for et agro-økologisk produksjonssystem.

Hvert år blir det satt av midler over jordbruksoppgjøret til utviklingstiltak innen økologisk landbruk. For 2007 ble det bevilget 36 mill kroner som skal bidra til å øke produksjonen og omsetningen av økologiske produkter. Igangsatte prosjekter representerer et bredt spekter innen markedsstrategier, veiledningstiltak for primærprodusenter og forpliktende helkjedeavtaler mellom leddene i verdikjeden.⁷

Forsøksringene i Troms og Finnmark, ved Vest-Finnmark forsøksring, har fått utviklingsmidler for å informere og motivere gårdbrukere til å starte med økologisk produksjon. Samtidig skal det også formidles informasjon til forbrukerne om lokalt produserte økologiske matvarer. Målet er å øke omfanget av den økologiske produksjonen.

Det er også bevilget midler til et pro-

sjekt i Trøndelag og Helgeland. Der er det fokusert på økologisk storfekjøtt og grønt-produkter, hvor målet er at både produksjon, foredling og omsetning skal vokse.

Økologiske melkeprodukter

Konsernet TINE BA er et samvirke eid av norske melkeprodusenter. TINE produserer fem økologiske produkter; kefir, jordbær/bringeberygoghurt, lettmelk, letttrømme og Norvegia ost. Ambisjonen er å øke tilgangen på økologisk produsert melk og dermed bli i stand til å utvide sortimentet.

Bare ett økologisk melkeprodukt blir produsert i Nord-Norge. Det er økologisk lettmelk fra TINE Meieriet Nord i Sandnessjøen. TINEs meieri i Harstad måtte stoppe sin produksjon av økologisk lettmelk da to av fem bønder som leverte økologisk melk avvirket sine virksomheter.

Det er i dag 10 nordnorske produsenter som leverer økologisk melk til TINE. Syv er lokalisert på Helgeland og tre i Harstad-området. Disse ligger innenfor geografisk definerte områder og utgjør to klynger. Økologiske melkeprodusenter får 60 øre mer per liter dersom de er lokalisert innenfor klyngen. For å oppnå en større produksjon i Nord-Norge, vil TINE også inngå

avtaler med melkeprodusenter utenfor dagens definerte klynger. En forutsetning er at man får til en effektiv transportløsning.

Målet er å gjenoppta den økologiske melkeproduksjonen ved meieriet i Harstad. Hovedutfordringen i Nord-Norge er et begrenset antall bønder som kan levere økologisk melk, og de lange avstandene mellom hver bonde.

Økologisk laks

Forskning viser at økologisk laks kan bli en betydelig og lønnsom nisje i Norge⁸. Debio har i samarbeid med den svenske kontrollinstansen KRAV, utarbeidet et norsk-svensk regelverk for økologisk oppdrett av laksefisk, abborfisker og torsk. Driften skal legge til rette for et miljø som tilfredsstiller fiskenes naturlige behov.

Merkostnadene ved produksjon av økologisk fisk er primært knyttet til fôret. Uten kunstige fargestoffer i fôret suppleres det med rekeskall. Dette gir økologisk laks en mer blekrosa farge. Den er også noe magrere enn annen oppdrettslaks. To bedrifter er godkjent for produksjon av økologisk laks i Norge. Det er Flakstadvåg Laks AS på Senja og Villa Gruppen, med hovedkontor på Daugstad.

Industrien mister kraft

For tiden går det svært godt i nordnorsk industri, men her står man foran flere utfordringer. Endrede rammebetingelser, som CO₂-kvoter og industrikraftpriser, øker kostnadene. Samtidig gir utviklingen i valutakurser og internasjonale konjunkturer svekket konkurranseevne og redusert etterspørsel.

Høy internasjonal etterspørsel er hovedårsaken til den gode utviklingen i nordnorsk industri. Sektoren er dermed også sårbar overfor en svakere utvikling i den internasjonale økonomien, hvor det forventes nedgang etter den negative utviklingen i USA. Den internasjonale nedgangen ventes imidlertid ikke å få stor innvirkning på Asias økonomiske utvikling. Den økte etterspørselen etter norske industrivarer har i stor grad vært drevet av den høye veksten i Asia og hovedsakelig i Kina. Dermed frykter man ikke at et fall i internasjonal etterspørsel skal bli dramatisk for norsk industri.

Svekket konkurranseevne

Det som vekker større bekymring for nordnorsk industri, er valutakursutviklingen. Kronekursen har styrket seg vesentlig den siste tiden, og økt rentedifferanse i forhold til våre handelspartnere bidrar til at den holder seg høy. Når en stor andel av eksportinntektene til norsk industri kommer fra dollarbaserte varer blir dollarkursen svært viktig, og i dag er den på sitt svakeste siden 1981.

For ikke lenge siden opplevde eksportindustrien en stor avskaling av arbeidsplasser på grunn av sterk kronekurs og svekket konkurranseevne. Derfor mener aktører i næringen det nå er svært viktig at den norske sentralbanken i sin rentepolitikk også tar hensyn til kronekursutviklingen.

CO₂-kvoter

Fra og med 2008 må store deler av nordnorsk industri ha kvoter for å få slippe ut CO₂. Til nå har det norske kvotemarkedet omfattet om lag 10-15% av Norges totale klimagassutslipp. Fra 2008 blir markedet utvidet til å omfatte rundt 40% av utslippene, og antall kvotepliktige bedrifter blir fordoblet.

Samtidig skal det norske kvotesystemet kobles opp mot EU, og bedrifter som tidligere var fritatt, fordi de betalte CO₂-avgift, blir inkludert. Innen 10. oktober 2007 må alle berørte bedrifter ha søkt SFT om tillatelse til kvotepliktige utslipp og tildeling av eventuelle gratiskvoter. De må også legge fram et program for hvordan de skal beregne og måle sine utslipp. Prisen på utslippskvotene fastsettes av markedet, og prisen blir satt etterskuddsvis.

En del bedrifter får kvotene gratis. I den landbaserte industrien tildeles gratiskvoter tilsvarende 87% av utslippene bedriftene hadde i perioden 1998-2001. Kvotepliktige prosessutslipp gir gratiskvoter tilsvarende 100% av utslippene, mens bedrifter etablert etter 2001 ikke får gratiskvoter.

Det legges opp til at CO₂-avgiften skal fjernes for landbasert industri som er kvotepliktig. Deler av industrien, som aluminiums- og ferrolegeringsindustrien, er unntatt kvoteplikten. Årsaken til unntaket er at utslippsreduksjoner for disse industriene er ensbetydende med redusert produksjon.

Når bedriftene får gratiskvoter tilsvarende nesten hele den historisk registrerte utslippsmengden, betyr ikke kvoteordningen så mye for bedriftene. Erfaringene fra EUs prøveordning med omsettelige CO₂-kvoter viser at kvoteprisen i sin helhet kommer som et påslag på energiprisen. Hovedkilden for energi i EU er fossilt brensel. Når det norske kraftmarkedet er en del av både det nordiske og det europeiske kraftmarkedet, blir også prisen på norsk kraft fastsatt ut fra andre kriterier enn om vi fortsatt hadde vært et isolert marked, med tradisjonell vannkraft som hovedkilde i kraftsystemet. Dermed betyr det nye kvoteregimet økte kraftpriser for alle de nordnorske industribedriftene, og dermed må også de som ikke er kvotepliktige tilpasse seg prisøkningen.

Industrien – bedre enn sitt rykte

De totale CO₂-utslippene i Norge har økt med ca 60% fra 1980 til 2005. I samme periode har industrien redusert sine utslipp med 2%. Selv om industrien fortsatt produserer store utslipp, har den også vært tidlig ute med å gjøre tilpasninger for å redusere utslippene. Det har ført til at norsk industri i dag står for verdens reneste produksjonsprosesser.

Industrikraft

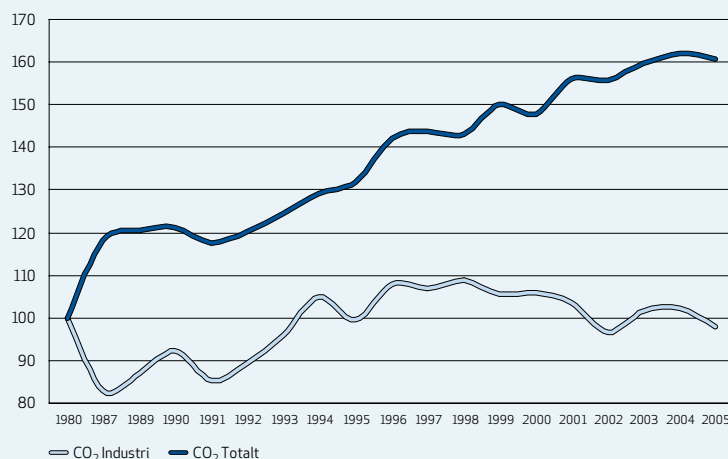
I løpet av 2011 vil alle kraftprisavtalene med kraftintensiv industri være utløpt. Opprinnelig varslet regjeringen at nye

Tabell 9 Nøkkelindikatorer.

	Endring nyetablering, 06-07	Endring sysselsettning, 05-06	Antall sysselsatte, 2006
Nordland	-28%	4%	7.194
Troms	-29%	1%	2.423
Finnmark	9%	-5%	1.272
Nord-Norge	-23%	3%	10.889
Norge	4%	3%	152.324

Kilde: SSB

Figur 3 Indeks for CO₂-utslipp fra norsk landbasert industri og fra totale CO₂-utslipp eks. industri, 1980-2005. 1980=100.

CO₂-avgiften samt en stabil tilgang og pris på kraft blir viktige elementer for industrien.

rammebetingelser skulle presenteres høsten 2006, men de er fortsatt ikke på plass – selv etter framleggelsen av statsbudsjettet for 2008. Hovedutfordringen er å finne løsninger som ikke er i strid med EØS-avtalen, hvor det ikke tillates statsstøtte til enkeltbransjer og enkeltbedrifter.

Den kraftintensive industrien ønsker et rammeverk som sikrer konkurransedyktige kraftpriser. Uten et nytt rammeverk vil industrien få to store prisøkninger på sin viktigste innsatsfaktor. For det første øker kraftprisen når de gunstige avtalene løper ut. For det andre vil kvotesystemet for CO₂ føre til prisøkning på kraft for alle land som er med i Kyoto-avtalen, mens land som står utenfor klimaavtalen, som Kina og USA, ikke vil få tilsvarende prisstigning. Dermed blir konkurransevilkårene ulike. Som et klimaargument hevder den kraftkrevende industrien at resultatet kan bli at norske industribedrifter flagger ut til land hvor utslippskravene ikke er like strenge. Dermed vil også de globale klimautslippene øke.

Regjeringen sier de vil fortsette å påvirke EU når det gjelder nye tiltak for kraftintensiv industri generelt. De vil, i samarbeid med industrien, også ha dialog med ESA for å få avklart egne norske ordninger. I tillegg sier regjeringen at de vil støtte opp under danningen av et industri-

konsortium for utbygging og kjøp av kraft på langsiktige vilkår.

En rekke EU-land har innført ulike kompensasjonsordninger for industrien. De jobber også med løsninger for å fjerne prispåslaget som skyldes kvotepris og med konsortier hvor industribedrifter skal kunne bygge ny produksjon.

Egen kraftproduksjon

I påvente av nye rammebetingelser ønsker flere industriselskaper å bygge egne kraftverk for å sikre en jevn og forutsigbar kraftforsyning. Fesil smelteverk i Finnfjord utreder sammen med Store Norske Spitsbergen Kullkompani, mulighetene for å bygge et kullkraftverk. Prosjektet håper på støtte fra EU, i likhet med andre planlagte CO₂-frie kraftverk i EU. I tillegg jobbes det med flere prosjekter for kraftforsyning til olje- og gasssektoren.

Ved Mo Industripark planlegges det et termisk varmekraftverk som i hovedsak baseres på spillenergi fra Fesil Rana Metall AS. Her vil investeringen være på omkring 350 mill kroner. Årsproduksjonen er beregnet til ca 220 GWh, men prosjektet avhenger av at levedyktige rammebetingelser for ferrolegeringsindustrien er på plass. Mo Fjernvarme AS, som leverer spillvarme fra industrien, har Norges største fjernvarmenett.

REC Scancell, Narvik

I august i år ble grunnsteinen til REC ScanCells nye fabrikk i Narvik lagt ned av næringsministeren. Fabrikken bygges for å møte den økte etterspørselen etter solcelleprodukter. Her investeres det 1 mrd kroner, hvor 200 mill går til selve byggingen og 7-800 mill til produksjonsrelatert utstyr.

I høst er første produksjonslinje på plass, mens den andre skal være klar våren 2008. Når full produksjon er i gang vil det produseres 60 mill solceller i året, en femdobling av dagens produksjon.

Fabrikken i Narvik er den største pågående landbaserte industriinvestering i Nord-Norge, og den vil generere 175 nye arbeidsplasser innen solcelleindustrien. Rekrutteringen av arbeidskraft skjer på bredt grunnlag, og REC har ansatte fra mange land. Likevel forventes det at en stor del av arbeidsstokken kan hentes lokalt. REC gir Høgskolen i Narvik skryt for å ha satset riktig med hensyn til hvilken kompetanse REC har behov for.

REC skal også investere 1,35 mrd kroner i Glomfjord for å utvide produksjonskapasiteten innen såkalte monokrystallinske waferplater, som er viktigste bestanddel i solceller. I tillegg vil RECs underleverandører i Glomfjord investere 0,5 mrd kroner i et anlegg for gjenvinning av skjærevæske fra skjæring av waferplatene.

Fakta om kvoter

- Kvoter er betegnelsen på fritt omsettelige tillatelser til utslipp av klimagasser.
- En kvote er ett tonn CO₂.
- Myndighetene fastsetter mengden klimagasser virksomheter i kvotesystemet kan slippe ut.
- Kvoteene er gratis og/eller auksjoneres ut til virksomhetene.
- Bedriftene må dokumentere foregående års utslipp og at kvoteene dekker utslippet.
- Ved høyere utslipp enn kvote, må bedriften kjøpe kvoter i markedet.
- Bedrifter som har redusert utslippene og ikke brukt opp sine kvoter, kan selge kvoter.
- Målet er at bedriftene reduserer utslippene der kuttene er billigst å gjennomføre.

Industribransjer som blir kvotepliktige:

- Jern og ståindustri
- Treforedlingsindustri
- Oljeraffinerier
- Mineralsk industri
- Energianlegg som kan produsere over 20MWh per år

Industribransjer som ikke blir pliktige:

- Aluminiumsindustri
- Ferrolegeringsindustri
- Carbidindustri
- Mineralgjødselindustri

Bolig til salgs

Bygg og anlegg har opplevd sterk vekst de siste årene, og aktiviteten er fortsatt høy. Mangel på arbeidskraft, økte materialkostnader, høyere renter og et stort tilbud av boliger bremser imidlertid veksten. Overproduksjon av leiligheter gir kraftigst utslag i de nordnorske byene, og særlig i Tromsø.

Bygg og anleggssektoren i hele landsdelen har opplevd kraftig vekst siden 2004, med en total sysselsettingsvekst på nesten 1.300 personer, eller 9%. Veksten har vært sterkst i Nordland og Finnmark. Også antall nyetablerte foretak har økt kraftig i hele landsdelen.

Produksjonen øker både innen bygg og anlegg. Veksten er sterkst innen anleggsvirksomheten. Omsetningen i sektoren øker også, men omsetningsveksten er svakere i Nord-Norge enn for landet som helhet. I hele Norge ser man en dreining fra bygging av boliger til næringsbygg.

Vendepunkt i boligmarkedet

Boligmarkedet står foran et vendepunkt. Fra januar 2003 til august 2007 steg boligprisene i Nord-Norge med 78%, mot 62% på landsbasis. Helt fra juli 2005 til august 2007 opplevde landsdelen en sammenhengende vekst i boligprisene, men fra august til september i år falt prisene med 2%. Det er flere forhold som tilsier at prisveksten ikke vil fortsette.

Etterspørselen påvirkes negativt av betydelig høyere boliglansrente og lavere forventninger om den framtidige økonomiske utviklingen. Det har over lang tid vært stor aktivitet på nybygging, og antall boliger for salg er rekordstort. I tillegg er det klare skjevheter mellom tilbud og etterspørsel med hensyn til boligtyper.

Mange boliger til slags

I oktober var det 1.533 boliger til salgs i Nord-Norge⁹. 900 av disse lå i de tre byene

Bodø, Tromsø og Alta. Formidlingstiden på boliger i Nord-Norge var 34 dager, og det er kun i Oppland den er lengre. Det høye antallet boliger til salgs og den lange formidlingstiden tyder på at boligmarkedet er i ferd med å avkjøles.

I byene har det de senere år vært en klar trend å bygge betydelig flere leiligheter enn eneboliger, tomannsboliger og rekkehus. Samlet for Tromsø, Bodø og Alta ble det i 2001 bygget like mange leiligheter som eneboliger, tomannsboliger og rekkehus, mens det i 2006 ble bygget 3,5 ganger så mange leiligheter.

Alder styrer etterspørsel

Etterspørselen etter ulike boligtyper bestemmes av en rekke forhold, deriblant alderssammensetningen i befolkningen. Befolkningen i Bodø, Tromsø og Alta kan grovt sett deles i tre grupper i forhold til boligmarkedet. Unge førstegangsetablerere (18-29 år), barnefamilier (30-49 år) og de over 50. Aldersgruppen 18-29 år utgjør 22% av befolkningen over 18 år, mens aldersgruppene 30-49 og de over 50 utgjør henholdsvis 43 og 35%. Disse gruppene etterspør forskjellige typer boliger.

De typiske førstegangsetablererne etterspør små leiligheter med ett eller to soverom, mens barnefamiliene etterspør større boliger med tre eller flere soverom, hovedsakelig eneboliger, tomannsboliger og rekkehus.

Gruppen over 50 ser gjerne etter boliger med færre soverom, men har høyere krav til standard, størrelse og enkelt vedlike-

hold. Denne gruppen flytter ofte ut av eneboliger, tomannsboliger og rekkehus og inn i leiligheter.

Skjevt tilbud

I Bodø, Tromsø og Alta er i overkant av 60% av boligene til salgs leiligheter med ett eller to soverom, mens 15% er leiligheter med tre soverom eller mer. Kun 23% av salgsobjektene er eneboliger, tomannsboliger eller rekkehus. Sett i forhold til alderssammensetningen, kan det virke som det er et klart misforhold mellom boliger til salgs og de tre etterspørselsgruppene. I første halvår 2007 ble det igangsatt 116 eneboliger, tomannsboliger eller rekkehus og 541 leiligheter i de tre byene, noe som ytterligere forsterker bildet.

Boligmarkedet i tiden framover

Det er klare tegn på at det kommer en solid korrigering i boligmarkedet. Hvorvidt det vil føre til en kraftig prisnedgang og hvor lenge en eventuell prisnedgang vil vare, er svært vanskelig å spå. Det som kan sies med en viss sikkerhet, er at størrelsen på korreksjonen vil variere for de ulike delene av boligmarkedet. Markedet for små leiligheter uten særegne kvaliteter er spesielt utsatt. I byene demmes dette noe opp av en kontinuerlig tilflytting i aldersgruppen 20-30 år, og at det blir stadig flere enslige og aleneforeldre.

Kreative låneordninger

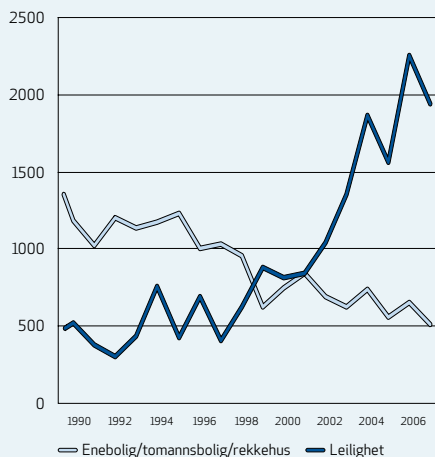
I løpet av det siste tiåret har det vært et

Tabell 10 Nøkkellindikatorer.

	Endring nyetablering, 06-07	Endring sysselsettning, 05-06	Antall sysselsatte, 2006
Nordland	26%	7%	8.061
Troms	8%	3%	5.290
Finnmark	15%	9%	2.747
Nord-Norge	16%	6%	16.098
Norge	17%	6%	167.717

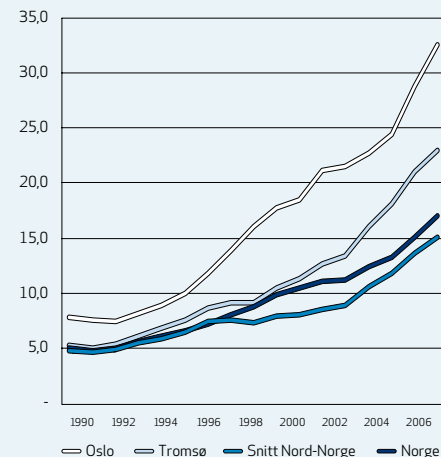
Kilde: SSB

Figur 4 Igangsatte og fullførte boliger i Bodø, Tromsø og Alta, 1990-2007.

Kilde: SSB

Figur 5 Kvadratmeterpris for eneboliger i 1.000 kr. 1985-2007.

Kilde: NEF

Boligmarkedet avkjøles. Det er spesielt mange leiligheter til salgs i de nordnorske byene.

trendskifte i boligfinansieringen. Nå er det forholdsvis vanlig at boligkjøpere lånefinansierer boligen 100% og til og med utover det. Avdragsfrihet på 3-5 år eller lengre er også forholdsvis normalt. Argumentasjonen har vært at bolig er en sikker investering som vil gi avkastning på sikt, og derfor har man ingenting å tape på å låne hele kjøpesummen og kun betale renter. Så lenge man klarer å betjene renteutgiftene og beholder boligen over lang tid, vil nok det være riktig.

Problemer blir det først dersom man ikke klarer å holde betalingsforpliktelsen og blir tvunget til å selge i en periode med fallende priser. Med videre økning i styringsrenta, vil mange få en betydelig svekket betalingssevne – spesielt etter at avdragsfriheten er utløpt.

Borettslag i faresonen

Flere nye leilighetsprosjekter organisert som borettslag, har hatt kjøpsordninger med svært små innskudd, stor fellesgjeld og avdragsfrihet i noen år. Slike leiligheter har ofte vært innrettet mot unge første-gangsetablerere. Utfordringen for slike

borettslag er den store fellesgjelden som hvert medlem er ansvarlig for. Dersom utviklingen med mange ledige leiligheter fortsetter, og renteøkninger gjør at enkelte ikke klarer å overholde sine forpliktelser, står borettslaget igjen med ansvaret også for fellesgjelden til enhetene uten beboere. Da er muligheten for en negativ spiral absolutt til stede.

Lavenergiboliger

Etterspørselen etter klimavennlige husløsninger er økende. Foreløpig har det ikke vært nok kompetanse, vilje eller styringsverktøy til å øke produksjonen av slike boliger. Kompetansen mangler i alle ledd; hos arkitekter, ingeniører og offentlige myndigheter.

1. februar 2007 la regjeringen fram nye energikrav til nybygg, med 25% reduksjon av behovet for oppvarming. Kravene går på bedre isolasjon, bedre vinduer, muligheter for bruk av alternative energikilder og varmegjenvinning. Maksimalt forbruk per kvadratmeter er satt til 120-135 KWh, mens med det gamle kravet var på 150-180 KWh. Bolig og byggsektoren står for 40% av energibruken i fastlands-Norge.

Kompetanseheving

Regjeringen har satt av 11 mill kroner for å øke kompetansen i bransjen. En rekke etater og bransjeorganisasjoner samarbeider om dette kunnskapsløftet. I en overgangsperiode på to og et halvt år vil de nye reglene være likestilt med de gamle, slik at byggenæringen skal få tid til å omstille seg.

Dyrere på kort sikt

De nye kravene vil føre til økte byggekostnader, men samtidig vil utgiftene til oppvarming reduseres. I følge Husbanken vil de rimeligste passivhusløsningene være nedbetalt etter 6 år gjennom reduserte strømreregninger, mens det for de mest avanserte løsningene vil ta 20 år. Som tilleggsgang argument blir det lagt vekt på at slike hus skal være bedre å bo i.

19

Passivhus

Lavenergiboliger og passivhus er boliger med vesentlig mindre energibehov enn ordinære boliger. Passivhus tar i bruk passiv oppvarming. Varme fra passive kilder som sollys, jordvarme og kroppsvarme benyttes som oppvarmingskilder for vannbåren varme.

På kalde vinterdager skal f.eks fire mennesker, noen telys, varme fra elektriske apparater som tv og lyskilder, være nok til å holde innnetemperaturen på om lag 20 grader i et hus på 120 m². Passivhus AS står bak prosjektet Maurstad med syv passivhus på Storelva i Tromsø. Dette er det første passivhusprosjektet i Norge.

De første husene skal være innflyttningsklare i løpet av oktober. Det forventes et strømforbruk som er om lag 25% av forbruket i et vanlig hus, mens byggekostnadene er 5-15% høyere. Prosjektet er gjennomført i samarbeid med Husbanken. Passivhus AS har nylig fått godkjent bygging av åtte nye passivhus i Tromsø. Erfaringene fra Maurstadprosjektet gjør at de neste husene skal bygges som modulhus.

Definisjoner

Lavenergibolig:

Energiforbruk under 100 KWh per m². Husbanken, Byggforsk og Enova sertifiserer.

Passivhus:

Energiforbruk under 15 KWh per m². Byggforsk og Husbanken planlegger sertifisering.

Svanemerket hus:

30-50% lavere energiforbruk enn vanlig bolig. Kontrollert byggeprosess med god avfallshåndtering.

Kortreist varme

Regjeringen satser nå på en miljøvennlig energiomlegging. I Nord-Norge er det et stort potensial med hensyn til fornybar energi. For eksempel ligger hele 70% av landets vindkraftmuligheter i Finnmark. Lokalt blir det viktig å tilrettelegge for energioptimalisering, mer miljøvennlig forbruk og bedre utnyttelse av fornybare energiresurser.

I forbindelse med regjeringens satsing på et mer miljøvennlig energiforbruk, ble det i 2006 fastsatt et mål for fornybar energiproduksjon og energieffektivisering. Fra 2016 skal gevinsten være på 30 TWh per år sammenlignet med 2001. Norge skiller seg fra andre land ved at hoveddelen av det innenlandske energiforbruket dekkes av elektrisitet som er 99% basert på vannkraft¹⁰. På verdensbasis utgjør vannkraften bare 19%.

Energiforbruket per innbygger i Norge er noe høyere enn gjennomsnittet for OECD, og det forventes at forbruket vårt vil øke de neste årene. Det skyldes blant annet større utvinning og aktivitet i olje- og gasssektoren, og at rørtransport av gass krever mer energi enn transport av olje. Energiforbruket i husholdningene vil sannsynligvis også stige på grunn av befolkningsvekst og færre personer per husholdning. For industrien forventes det lavere energiforbruk fordi en del av prosessindustrien kan bli avviklet, og fordi industrien har et stort forbedringspotensial innenfor energieffektiviteten.

Miljøvennlig energiomlegging

Enova har siden 2001 vært myndighetenes sentrale organ for en miljøvennlig energiomlegging. Gjennom Enova gis det årlige tilskudd på ca 700 mill kroner til energisparing (Enøk) og energiproduksjon basert på fornybare energikilder. For å styrke satsingen, vil Enova også forvalte et grunnfond som utgjør 20 mrd kroner i 2009.

Den årlige rammen for å framme fornybar energi og energieffektivisering vil fra og med 2010 være på ca 1,5 mrd kroner.¹¹

Vindkraft og vannkraft

Regjeringen annonserte i juni 2007 nasjonale retningslinjer for planlegging og lokalisering av vindkraftanlegg og små vannkraftverk. Regjeringen anbefaler fylkeskommunene å utarbeide regionale planer for å styrke vurderingsgrunnlaget ved plan- og konsesjonsbehandlingen av enkeltprosjekter. Det anbefales at aktuelle aktører som kommuner, utbyggere og reindrift deltar aktivt i planarbeidet. De regionale planene forventes å bidra til et lavere konfliktnivå, fordi ulike hensyn da vil bli bedre ivarett.

I 2008 blir det innført en innmatningsordning. Det er en støtteordning utført som et fast påslag per KWh produsert elektrisitet.¹² De økonomiske nyttbare vannkraftressursene i Norge ble i 2006 beregnet til 205,3 TWh per år. Av dette er rundt 120 TWh utbygd. Regjeringen frammer nå utbygging av små vannkraftverk for å øke produksjonen av fornybar energi.

Men selv om vannkraften er fornybar og ikke bidrar til luftforurensning, så har utbygging av vassdrag konsekvenser for biologisk mangfold, kulturlandskap og friluftsliv. Miljørestriksjoner og hensyn til lønnsomhet skaper usikkerhet rundt hvor mye av restpotensialet som vil bli utbygd. Nordland bygde ut produksjonskapasiteten med 63 GWh fra 2005 til 2006, mens

både Troms og Finnmark bygde ut med 12 GWh.

I 2005 ble 17% av den totale vindkraften i Norge produsert i Finnmark. Vindkraftpotensialet i Norge er anslått til flere tusen TWh per år, og nesten 70% av potensialet ligger i Finnmark. Store deler av dette er ikke realiserbart på grunn av små lokale markeder, svak nettkapasitet og miljømessige forhold. Vindfulle områder er gjerne kupert og lite utbygd. Dette medfører kostbar utbygging av vindmøller, infrastruktur og kraftlinjer i ulendt terreng. Samtidig er kraftbehovet ofte lavt i slike områder.

For å utnytte vindkraften må det derfor investeres i lange overføringskabler. Dette er dyrt og gir mye krafttap ved overføring til forbrukerne. Vindmøller produserer også en del støy som kan være forstyrrende for fugleliv, fauna og reindrift, og mange synes vindmøller skjønner landskapet.

Prisene på vindteknologi steg kraftig i 2006 på grunn av økt etterspørsel. Dette påvirker investeringsviljen. Det siste året er det ikke satt i drift nye vindmøller i Nord-Norge, men det er gitt konsesjoner til nye vindkraftutbygginger. Totalt sett kan det nå bygges ut en kapasitet på 525 MW i Nord-Norge.

Miljøvennlig varmeproduksjon

Et viktig ledd i arbeidet med å legge om til et mer miljøvennlig energiforbruk er satsingen på varmeproduksjon fra fornybare kilder. Fjernvarmeproduksjon basert på bioenergiressurser kan redusere elektrisitetsbehovet til oppvarming av bygninger.

Gevinstmålet for Enovas varmesatsing er 4 TWh gjennom vannbåren varme fra fornybar energi, varmepumper og energigjenvinning innen 2010. Enovas virkemiddel er investeringsstøtte til varmeproduksjon og distribusjon. Gjennomsnittlig kostnad for å utløse fjernvarmeprosjekter var i 2006 på 52 øre per KWh. I første halvdel av 2007 var den nede i 28 øre per KWh.

Regjeringens satsing på bedre rammevilkår for utbygging av bioenergi- og fjernvarmeproduksjon vil være av stor betydning for landbruket. Jord- og skogbruksnæringen vil være den viktigste leverandøren av råstoff. I første halvdel av 2007 har Enova hatt sterk vekst i antall søknader om støtte til utbygging av nye

Tabell 11 Nøkkellindikatorer.

	Endring nyetablering, 06-07	Endring sysselsettning, 05-06	Antall sysselsatte, 2006
Nordland	25%	16%	1.242
Troms	500%	3%	899
Finnmark	-100%	16%	377
Nord-Norge	38%	1%	2.518
Norge	-28%	9%	48.985

Kilde: SSB

Tabell 12 Energibruk i fylkene etter energitype. 2005. Oppgitt i prosent og GWh.

	Nordland	Troms	Finnmark	Norge
Elektrisk	69,8%	61,9%	55,8%	55,2%
Fossil, transport	18,6%	28,0%	37,2%	22,3%
Fossil, annet	8,0%	5,4%	4%	15,3%
Bio	3,6%	4,4%	2,9%	6,1%
Avfall	0%	0,4%	-	1,1%
Totalt	13.690	5.191	2.605	210.080

Kilde: SSB

Håvard Ås Hansen og ordfører i Dyrøy kommune, Rolf Espenes, i flishallen til Dyrøy Energi.

Dyrøy Energi AS

Dyrøy Energi AS er leverandør av fjernvarme. Varmeproduksjonen startet i 2001. Anlegget består av et biobrenselanlegg og en lager- og flishall. Råstoffet er jomfruelig trevirke som flises ved anlegget. Den totale investeringen er på rundt 23 mill kroner, og prosjektet har fått økonomisk støtte fra en rekke aktører.

Vannbåren varme leveres til offentlige og private bygg i sentrumsområdet av Dyrøy kommune. Samarbeid mellom kommunen, teknologibedriften Demas AS og Dyrøy Energi AS har vært avgjørende for å realisere prosjektet. Demas AS tilbyr tjenester innen automasjon og styringssystemer og har kompetanse innenfor energiøkonomisering. Dyrøy kommune har tatt utgiftene med å bygge om varme- og ventilasjonsanlegg til et system for vannbåren varme. Dyrøy Energi har en årsproduksjon på ca 2 GWh, mens kapasiteten er 5 GWh. For å kunne øke årsproduksjonen må flere bygg tilrettelegges for vannbåren oppvarming og kobles på varmenettet.

Vannbåren oppvarming har bidratt til reduserte svovel- og CO₂-utslipp. Tidligere kom mye av oppvarmingen fra fyrkjeler som brukte olje som brensel. Dyrøy har oppnådd en generell energibesparelse gjennom et sterkt fokus på automatisering og optimalisering av energisystemet. En av utfordringene med gjennomføringen har vært å involvere brukerne godt nok. Informasjon om hva man oppnår gjennom enøk-tiltak har derfor fått økt fokus. En annen utfordring er den svake lønnsomheten i denne bransjen. Årsaken er primært det dyre råstoffet. Her kan det være mye å hente på å profesjonalisere bransjen.

21

fjernevarmeanlegg og utvidelser i eksisterende fjernvarmenett. Enova har gitt tilsagn om 130 mill kroner til 47 prosjekt rundt i hele landet. Dette tilsvarer 333 GWh varme og 125 GWh biobrensel. For Nord-Norges del er det så langt i år gitt støtte til ett prosjekt i Finnmark, Finnmark Miljøvarme AS og to i Nordland, Mo Fjernvarme AS og Mosjøen Fjernvarme AS. Det er i dag totalt åtte fjernvarmeanlegg i landsdelen. Seks er under utbygging og utvidelse, mens det er ni under planlegging. Enova har gitt 82,6 mill kroner til avsluttede og pågående prosjekter tilknyttet fjernvarme i Nord-Norge.

Manglende infrastruktur har vært en barriere for utbyggingen av vannbåren varme. Enova arbeider med en ny programstruktur for fjernvarme som skal ha et delprogram for infrastruktur. Hovedutfordringen i Norge er at det er langt mellom bygg med vannbåre oppvarmings-

systemer. Byer, sentrum og tettsteder er ideelle for fjernvarmeanlegg. De viktigste energiresursene for å produsere fjernvarme er elektrisitet og forbrenning av avfall og biomasse.

Bioenergi

Begrepet bioenergi referer til energimessig utnyttelse av biomasse. Tilgang på biobrensel er en forutsetning for økt produksjon og bruk av fornybar varme. Allskog BA (Skogeierforeningen Nord) er en sentral aktør som produserer flis til varmeanlegg¹³.

De fikk i 2006 1,8 mill kroner til produksjon av biobrensel i Troms. Det brukes rundt 16 TWh bioenergi av ved, treavfall, avlut, pellets og briketter i Norge. Det nyttbare potensialet er definert som det som er økologisk forsvarlig, teknisk mulig og økonomisk lønnsomt å ta i bruk. Dette er beregnet til ca 30 TWh.

Avfall – potensial for økt utnyttning

I dag forbrennes om lag 880.000 tonn avfall årlig. Dette utgjør rundt 18% av totalen. Utnyttelsesgraden av det som forbrennes er ca. 75%, og regjeringen har som mål å øke utnyttelsen. For å klare dette må varmen fra forbrenningsanleggene utnyttes bedre, for eksempel gjennom fjernvarmenett til boliger, industri og næringslokaler.

Enova har støtteordninger som retter seg spesielt mot utbygging av fjernvarmenett tilknyttet forbrenningsanlegg. Senja Avfallsanlegg IKS produserer vannbåren varme av husholdnings- og næringsavfall som leveres til næringsbygg. På Setermoen og ved Finnmark Miljøvarme AS sine tre anlegg, produseres varme på basis av trevirkeavfall.

Gøy på landet

Selv med få sysselsatte er opplevelsesbaserte reiselivsaktiviteter en viktig generator for andre bransjer i reiselivet. Det er en klar trend at turister velger destinasjoner som tilbyr aktiviteter og opplevelser. Turismen sørger også for ringvirkninger i andre deler av det lokale næringsliv.

Det er en liten vekst i sysselsettingen i reiselivsnæringene. De tradisjonelle reiselivsnæringene, som hotell og restaurant reduseres. Samtidig øker nyere bransjer, som opplevelses- og aktivitetsarrangører og kulturell tjenesteyting.

Veksten i opplevelsesbaserte reiselivsaktiviteter er sterkere i Nord-Norge enn i landet som helhet, og i 2006 arbeidet 117 av bransjens 850 sysselsatte i landsdelen. Et annet interessant trekk er at denne næringen vokser mest i utkantområdene. Fra 2002 til 2006 vokste sysselsettinga fra fire til 55 personer i nordnorske utkantkommuner, mens den steg fra 19 til 71 i sentrale områder.

Aktivitetsarrangører trekker til seg turister, som igjen generer økt etterspørsel etter overnatting, mat og transport. I Målselv Fjellandsby har en tett konsekvensen av denne trenden. I tillegg til opplevelsesanlegget Blånisseland, markedsføres fjellandsbyen sammen med aktivitetsbaserte tilbud som hundekjøring og sledefart.

Reiselivet blir frammet som en viktig framtidsnæring for distriktene. Sysselsettingen innenfor reiselivsnæringene i Nord-Norge har imidlertid gått ned i 41 av 88 kommuner i perioden 2000-2006. Reduksjonene har stort sett kommet de siste årene. Sysselsettingen har økt i 33 kommuner og er uforandret i 14. Nedgangen finner vi i områder som

Helgeland, Sør-Troms og Senja samt ytre deler av Finnmark. Veksten er framfor alt kommet i Lofoten, Nord-Troms og byene i Finnmark.

Fruktbart samarbeid

Nedbygging av Forsvaret i Nord-Norge har skapt grobunn for ny, alternativ aktivitet. Et eksempel er Målselv Fjellandsby.

Det startet i januar 2005. Even Hegbom, ildsjelen bak Voss Fjellandsby, som utvikler seg til å bli ett av landets mest attraktive alpinsteder, og kompanjong Toivo Møller Pettersen fra Tromsø kom, så og bestemte seg for å satse på Myrefjell. De fikk med seg tre partnere; Målselv Gruppen som består av næringsdrivende i Målselv, Tind Konsult og Rikke Eiendom, et investeringsselskap fra Tromsø. Sammen dannet de Målselv Utvikling. I tillegg var Målselv kommune en uvurderlig samarbeidspartner, både økonomisk og byråkratisk.

To vesentlige, ikke-finansielle forhold måtte på plass for at prosjektet skulle kunne realiseres; den kommunale reguleringsplanen for området (områdeplanen) og en avtale med grunneierne – inkludert de samiske interessene og sauebøndene.

Finansieringsmodellen fordeler utgifter og inntekter knyttet til hyttetomter mellom investorene, grunneierne og kommunen. Dette har vist seg som en god løsning.

Kommunen gikk inn med 60 mill kroner til bygging av vei, vann og avløp. Når en tomt selges går én del av netto salgssum til grunneiergruppen, én del til kommunen og én del til utbyggerne.

Grunneiergruppen deler salgsinntektene likt seg imellom uavhengig av hvor tomten ligger. En slik avtale har vært avgjørende for prosjektets suksess. Per oktober 2007 er 265 hyttetomter solgt til priser mellom 500.000 og 1.650.000 kroner. Ved 325 solgte tomter har kommunen fått dekket sine utgifter til vei, vann og avløp. Etter det vil mer av tomteprisen gå til grunneierne og investorene.

Investeringene

Det er blitt investert vel 200 mill kroner i fjellandsbyen. Nesten halvparten er gått til infrastruktur, med 80 mill kroner til vei, vann og avløp. 55 mill kroner er gått til skianlegget og 40 mill til Blånisseland.

Prosjektledelsen har hele tiden hatt fokus på å benytte lokalt og regionalt næringsliv så langt som mulig. Fasiten til nå er at rundt 75% av midlene har blitt lagt igjen lokalt og regionalt. De lokale entreprenørene har endt opp med mest. En gruppe bestående av Målselv Maskin, Brødrene Kiil og Ole Nordmo & Sønn fikk hovedentreprisen på veiarbeidet, mens Storegga fikk entreprisen på bygging av Blånisseland. Selv om utstyr som skiheiser,

Tabell 13 Nøkkelindikatorer.

	Endring nyetablering, 06-07	Endring sysselsetting, 05-06	Antall sysselsatte, 2006
Nordland	-3%	5%	8.232
Troms	-14%	-1%	4.990
Finnmark	-47%	2%	2.435
Nord-Norge	-16%	2%	15.657
Norge	3%	3%	143.688

Kilde: SSB

Tabell 14 Endringer i sysselsetting 2003-2006 fordelt på bransje. I prosent.

	Nordland	Troms	Finnmark	Nord-Norge	Norge
Hotell og restaurant	-2	-6	-2	-4	4
Transport	7	-10	2	1	1
Opplevelsesbaserte virksomheter	53	24	30	37	14
Kulturell tjenesteyting	66	-7	17	22	15
Totalt	5	-6	2	1	4

Kilde: SSB

Opplevelser og aktiviteter tiltrekker seg turister. Dette gir ringvirkninger også for det lokale næringslivet.

23

snøkanoner og tråkkemaskiner ble kjøpt i utlandet, så ble regionale aktører leid inn til montering og til deler av transporten. Troms Kraft har tilrettelagt for elektrisitet til anlegget.

Det var svært avgjørende at kommunen gikk inn med 60 mill kroner til vei, vann og kloakk i prosjektets oppstartfase. Det var med å redusere risikoen for de øvrige investorene.

Av de 265 solgte tomtene er bare et fåtall utbygd. Dermed skal det sannsynligvis bygges minst 200 hytter i fjellandsbyen de nærmeste årene. Med en gjennomsnittlig pris på 1,5 mill kroner betyr det

300 mill i investeringskostnader. Mye av dette vil antakelig gå til lokale entreprenører og håndverkere.

Ringvirkninger i lokalsamfunnet

I første fase blir nærområdene hovedmarkedet. Det settes opp busser fra flere byer og tettsteder i Troms og Nordland. Når neste fase er bygget ut, med større overnattingskapasitet, vil en satse sterkere på kunder i Sør-Norge og utlandet. En vil særlig se mot Danmark, England og Nederland.

Dermed vil de økonomiske ringvirkningene antakelig være begrenset i den første driftsfasen. Folk fra nærområdet vil i stor grad være på dagsbesøk og tilbringe mesteparten av tiden i anlegget. Det gir liten effekt for næringslivet utenfor. De økonomiske effektene vil da komme gjennom arbeidsplassene ved Målselv Fjellandsby og eventuelt i transportselskap.

Med turister utenfra får vi et annet regnestykke. Disse vil tilbringe alt fra ei helg til lengre perioder i Målselv. Det vil gi dem tid til å oppsøke mer enn skianlegget. Basert på tall om vinterturistenes forbruk¹⁴, vil 100.000 gjestedøgn på ett år generere 75 mill kroner i turistkonsum.

Slike beregninger bygger på en rekke forutsetninger. For det første må det finnes attraktive tilbud for turistene og hytteeierne. Her har både fjellandsbyen, folket og næringslivet i kommunen en utfordring. Forskning viser en klar sammenheng mellom kvaliteten på de kommersielle

tilbudene i en turistdestinasjon og hvor mye turistene legger igjen. Folk på ferie eller på hytta vil ha noe annet enn det de får hver dag hjemme. Undersøkelser viser at større og mer komfortable hytter øker lengden på oppholdene, og at det er en positiv sammenheng mellom lengden på oppholdet og hvor mye penger som legges igjen lokalt.

Utfordringene

– I den første sesongen som starter i høst, vil den største utfordringen for Målselv Fjellandsby være hotellkapasiteten i kommunen, sier prosjektleder Per-Arne Bertheussen.

I dag er det bare omkring 300 senger tilgjengelig i nærområdet. Da kan det bli et stort behov for de 46 leilighetene som skal bygges i fjellandsbyen. Trioen Per Arne Bertheussen, Siw Eriksen og Reidun L.T. Nilsen, er optimistiske foran sin første driftssesong. De er ikke spesielt bekymret for konkurrenter, selv om flere kommuner i Troms og Nordland har gått ut med planer om alpinanlegg i forbindelse med sin reiselivssatsing.

– Dette vil kunne øke interessen for alpinsport i Nord-Norge og sånn sett skape større etterspørsel. Vi ser for oss at våre kunder reiser til flere anlegg i løpet av en sesong. Derfor vil vi legge opp til felles heiskort med de nærmeste anleggene, som Narvik, Riksgrensen og Bjørkliden, forteller folkene bak fjellandsbyen.

Målselv Fjellandsby

Målselv Fjellandsby omfatter en hytteby regulert for 1.500 boenheter. Et skianlegg med tre heiser og ett barneband omfatter åtte kilometer nedfart og syv ulike bakker ved oppstart. I løpet av neste år vil kapasiteten fordobles. Skikafé, skiutleie, sportsbutikk og booking står klart, og en skiskole kommer i 2008. Et kompleks med 46 leiligheter i ni lavblokker er under planlegging. Fjellandsbyen er planlagt utvidet med flere bygg med butikker og serveringssteder i første etasje og leiligheter og kontorer i etasjene over. I 2008 vil også opplevelsessenteret Blånisseland stå ferdig.

Miljøsertifisering skaper fortrinn

Det økende fokuset på miljø får konsekvenser for både forbrukere og produsenter. Bedriftene ser kommersiell verdi i å gjøre produksjonen eller produktet mer miljøvennlig. Nord-Norge kommer godt ut i nasjonal sammenheng når det gjelder miljøsertifisering.

Privat tjenesteyting vokser i Nord-Norge, men med beskjedne 2,2% sammenlignet med 4,2% på landsbasis. Etter at landsdelen i perioden 2001-2005 nærmet seg landsgjennomsnittet for sysselsettingsandel i KIFT-sektoren (kompetanseintensiv forretningsmessig tjenesteyting), så økte forskjellen igjen fra 2005 til 2006. Da vokste sektoren med 8% på landsbasis mot 4,5% i Nord-Norge. Ved inngangen til 2007 jobbet 5,3% av alle KIFT-ansatte i den nordligste landsdelen, mens vi hadde 9,3% av samlet sysselsetting.

Antall sysselsatte innen forskning og utviklingsvirksomhet, FoU, var enten uendret eller gikk ned i de nordnorske fylkene fra 2005 til 2006, mens den økte på landsbasis.

Miljøsertifisering

Miljøfokuset får konsekvenser for både forbrukere og produsenter. Forbrukerne blir mer opptatt av hva produktene inneholder og hvordan de blir produsert. Samtidig ser bedriftene fordelene med å framstå med en mer miljøvennlig profil.

Det vil imidlertid være lite troverdig av bedriften å påstå at den tar miljøhensyn eller at produktet er miljøvennlig, uten dokumentasjon. Sertifisering er derimot et troverdig signal til kundene om at bedriften og/eller dens produkt er miljøvennlig.

I noen bransjer ligger forholdene godt til rette for miljøsertifisering. Her finnes det gjerne miljøvennlige alternativ blant innsatsfaktorene de bruker, gode tilbud rundt avfallshåndtering og mulighet for å spare eller gjenbruke energi. Eksempler her er renseri og rengjøringsbedrifter og varehandel. Miljøsertifikat kan også skille

bedriften fra konkurrentene på en positiv måte. Dette er spesielt viktig i bransjer med mange homogene tilbydere. Eksempler her er igjen varehandel, samt frisører og annen personlig tjenesteyting.

Miljøfyrtårn

Både bedrifter, produkter og tjenester kan miljøsertifiseres. Miljøfyrtårn er den mest utbredte miljøsertifiseringen av bedrifter i Norge. Bedriftene må oppfylle bransjespesifikke krav innenfor områder som avfallshåndtering, bruk av kjemikalier i rengjøring og energibruk. Miljøfyrtårnsertifikatet garanterer at bedriften bruker miljøvennlige løsninger. Dette kan i neste omgang brukes i konkurransen med andre bedrifter om oppdrag og leveranser. Stadig flere offentlige virksomheter miljøfyrtårnsertifiseres. Da krever de – eller legger vekt på – at også leverandørene deres tar miljøhensyn. Sertifiseringsordningen er dermed selvforsterkende.

105 enheter i Nord-Norge er miljøfyrtårnsertifisert, og nærmere 2/3 er offentlige virksomheter. Utenom offentlig sektor er sertifikatet særlig utbredt innen handel – med 11 sertifiserte bedrifter. Annen tjenesteyting har åtte sertifiserte bedrifter, mens KIFT-sektoren har fem.

Geografisk sett konsentrerer miljøfyrtårnsertifiserte seg i 13 kommuner¹⁵. Det er i de største byene i hvert fylke, i Lofoten og i Vefsn på Helgeland at en finner konsentrasjoner av slike bedrifter. Nord-Norge kommer relativt bra ut i nasjonal sammenheng. Blant kommunene i landet med flest miljøfyrtårn finner vi Tromsø som nummer 3, Bodø som nummer 13 og Alta på 15. plass. I forhold til folketallet er Flakstad

landets tolvte beste kommune, med sine to miljøfyrtårn.

Svanen og Blomsten

En annen type sertifisering er miljømerking av produkter og tjenester. De to mest utbredte miljømerkene i Norge er Svanen og Blomsten. Svanen er et nordisk miljømerke, innført av Nordisk Ministerråd i 1989. Per i dag er 4-500 produkttyper i Norge svanemerket. EU introduserte sitt miljømerke, Blomsten, i 1992. I dag omfatter det 20 produkttyper. Årsaken til at Blomsten er mindre utbredt, er den omfattende prosessen for å få dette miljømerket siden en sertifisert produkttype skal kunne selges i alle EU- og EØS-land. På den annen side vil miljømerket ha stor effekt når produktet kan selges som miljøvennlig i et stort marked.

Ved miljømerking av tjenester er det bedriften som produserer tjenesten som miljømerkes. Til nå er det hovedsakelig innenfor varehandel, hotell og restaurant samt renseri og rengjøring at tjenester er svanemerket. I Nord-Norge har to hotell Svanen og/eller Blomsten; Park Hotell Alta og Scandic Hotell Tromsø, mens tre butikker i Coop-Nord kjeden er svanemerket.

Hva er fordelene?

Kostnadene ved å bli miljømerket består i en engangsavgift for testing og godkjenning, og deretter en fast årlig avgift for å bruke merket. Avgiften er basert på omsetning eller rompris. Spørsmålet er hva bedriftene får igjen for disse avgiftene?

I juni 2007 ble det gjennomført en forbrukerundersøkelse i de nordiske

Tabell 15 Nøkkelinndikatorer.

	Endring nyetablering, 06-07	Endring sysselsettning, 05-06	Antall sysselsatte, 2006
Nordland	-6%	1%	30.376
Troms	-6%	4%	23.450
Finnmark	19%	3%	9.232
Nord-Norge	-2%	2%	62.974
Norge	-8%	4%	867.749

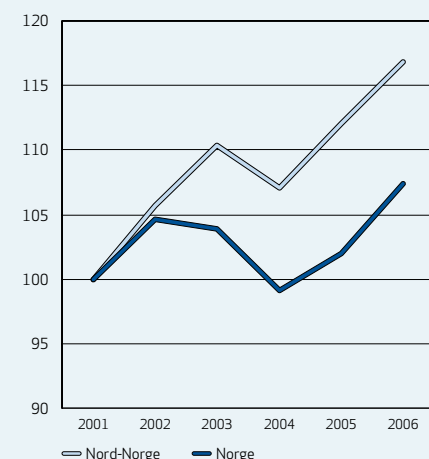
Kilde: SSB

Tabell 16 Miljøfyrtårnsbedrifter i Nord-Norge fordelt på bransje.

	Nord-Norge	Nordland	Troms	Finnmark
Industri	5	1	2	2
Bygg og anlegg	5	2	1	2
Energi	3	0	2	1
Hotell, rest. og transp.	6	2	4	0
Handel	11	7	4	0
Finans	3	1	1	1
Forretnm.tj.yt.	3	1	5	0
Annen tj.yt.	6	6	0	0
Offentlig	63	14	33	16
Totalt	105	34	49	22

Kilde: Stiftelsen Miljøfyrtårn

Figur 6 Vekst i KIFT-sysselsettingen. Indeks. 2001=100.

Kilde: SSB

Man finner et stadig større og bredere utvalg av økologiske matvarer i butikkhyllene.

landene om etisk produksjon av klær og sko. Denne viste at litt over halvparten av forbrukerne i Norge var villige til å betale litt mer om produktet var produsert etisk ansvarlig. Det er nærliggende å anta at resultatene er overførbare til miljøtilpasset produksjon. Bedriftene kan med andre ord forvente høyere betaling for miljømerkede produkt, og for mange forbrukere er kvaliteten viktigere enn prisen.

Det er en utfordring for de miljømerkede bedriftene at tre fjerdedeler av nordmenn som svarte på undersøkelsen sa at de ikke hadde kunnskap nok til å treffe etiske og miljøbevisste valg. På spørsmål om hvem som har ansvaret for at forbrukerne får tilstrekkelig informasjon, svarer over 80% at ansvaret i høy grad ligger hos bedriftene. 58% svarer at myndighetene i høy grad har et slikt ansvar.

Coop Nord, Tromsø

Under renovasjon av et kjøleanlegg ved Prix Håpet i Tromsø, ble driftssjef i Coop Nord, Einar Hanssen interessert i «energiregnskapet» til butikken. Nå er overskuddsvarmen fra kjøleanleggene tatt effektivt i bruk. Avdelingen er blitt banebrytende på nasjonalt plan ved at all egenprodusert energi fra kjøle- og fryseanleggene utnyttes til oppvarming av lokalene og til tining av snø og is foran vare-mottak og på handikapparkeringsplasser. Energifokuset har ført til at Coop Nord går systematisk til verks for å utnytte energien i butikkene i størst mulig grad.

Coop Prix Håpet ble miljøfyrtårnsertifisert i 2002. Etter det har Coop Nord valgt å satse på Svanen som miljømerke. I 2003 ble Coop Prix Elverhøy landets første dagligvarebutikk med miljømerket Svanen. I anledning Verdens miljøvern dag i 2007 ble ytterligere to Coop-butikker i Tromsø svanemerket. Årsaken til at Coop Nord har valgt svanemerket i stedet for Miljøfyrtårn, er at Svanen stiller krav til utvalget av økologiske og svanemerkede produkter i butikkene.

– Det er viktig at kundene får et miljøvennlig valg når de skal handle, sier medlems- og markedssjef i Coop, Marit Hemmingsen.

Svanemerket gir også konsekvenser utover Coop Nords egen virksomhet. For eksempel stilles det krav til de største transportørene om å bruke miljøvennlig drivstoff, og rengjøringsbyrået må dokumentere at de bruker miljøvennlige vaske-midler. Renovasjonsselskapene må kunne vise at de driver miljøvennlig, og trykkeriene må levere miljøvennlige produkter. I tillegg dokumenterer Troms Kraft at all strøm til Coop Nord er dekket opp med produksjon fra fornybare energikilder.

Cicero Annonsebyrå, Bodø

Cicero har siden 1991 utviklet og levert annonse- og rekrutteringstjenester til offentlig og privat sektor, og tilbyr komplette tjenester som dekker hele rekrutteringsprosessen. Cicero eier JobbNorge.no – en rekrutteringsportal for arbeidsgivere og jobbsøkere.

Bedriften har alltid lagt stor vekt på HMS-arbeidet. Fokus på miljøtiltak resulterte i at den, som første kontorbedrift i Nord-Norge, ble miljøfyrtårnsertifisert i 2000. Blant tiltakene er et trimprogram der de ansatte mottar 300 kroner per uke, dersom de har gått minst fire halvtimesturer i marka. Dette er et alternativ til sponning av

treningsstudio og en spore til mer bruk av naturen. De ansatte deltar i Sykle-til-jobben-aksjonen, Turistforeningens vinter- og sommerorientering og på turer i regi av Cicero. Det fysiske arbeidsmiljøet er tilpasset den enkeltes behov, og de ansatte får tilbud om 30 minutter massasje annen hver uke. Resultatet er minimalt med rygg- og nakkeplager, og under 1% sykefravær!

Miljøfokus vises blant annet i gjenbruk av permer og skilleark, kildesortering i eget miljørom, lys og maskiner som slukkes ved arbeidsdagens slutt samt nattsinking av varme og ventilasjon. Andre eksempler på

tiltak er kunstige planter som er erstattet med friske, avispapir som leveres til en blomsterhandel i nærheten og internett-baserte brosjyrer og manualer for å minske papirforbruket.

Tiltakene koster i underkant av en halv mill kroner i året. Daglig leder, Else Asplem, sier at de sparer inn mer enn kostnadene gjennom friske, energiske og glade medarbeidere, mye medieoppmerksomhet rundt tiltakene og problemfri rekruttering av kompetente medarbeidere. Folk med svært god bakgrunn står nærmest i kø for å jobbe på den attraktive arbeidsplassen.

Søppel som næring

Avfallsdeponering gir kostnader for samfunnet både i form av miljøproblemer og beslaglegging av areal. Gjenvinning og forbrenning vil redusere disse kostnadene. Nord-Norge har et potensial for å utnytte avfallet til energiproduksjon og gjøre avfallsbehandling til en næringsvei.

Offentlig sektor er den største enkeltsektoren i Nord-Norge med vel 42% av alle sysselsatte. I Troms jobber nesten 45% i det offentlige. Det var også her andelen vokste mest fra 2005 til 2006. Også Nordland og Finnmark økte andelen offentlig sysselsatte, akkurat som for landet totalt.

Offentlig sektor og miljø

«Lov om offentlige anskaffelser» pålegger det offentlige å ta miljøhensyn ved kjøp av varer og tjenester. Som Norges største «enkeltforbruker» har det offentlige stor markedsrett. Ved å etterspørre miljøvennlige varer og tjenester, kan de påvirke tilbudet som også private kan benytte seg av. Dette er viktig på mindre steder hvor slike tilbud ellers ikke ville kommet.

Det offentlige motiverer også til miljøvennlig oppførsel ved å gå foran som et godt eksempel. Per i dag er en videregående skole i Nordland miljøfyrtårnsertifisert, mens ¼ av alle enhetene i Tromsø kommune er det. Også Hammerfest kommune har startet med å sertifisere sine enheter.

Næringslivet vil kunne oppleve miljøreguleringer som et hinder for lønnsomhet, men en kan også se det fra den positive siden. Slike reguleringer skaper markeder for miljørådgiving og -teknologi, og de gir bedre forhold for virksomheter som avhenger av «uberørt» natur og rent miljø, som reiseliv og matprodusenter.

Gjennom planprosesser styrer det offentlige ressursbruken og skal sørge for gode løsninger i forhold til blant annet energi,

transport og renovasjon. Etablering av søppelforbrenningsanlegg i landsdelen kan belyse det siste. I slike anlegg omdannes søppel til energi som kan brukes som fjernvarme, damp eller strøm. I dag kjøres mye restavfall til brenning i Kiruna og Umeå. Deponering av avfall som inneholder organisk materiale blir forbudt fra 2009, delvis på grunn av produksjonen og utslippene av klimagassen metan ved slike deponier.

I Tromsø skal det nå bygges et søppelforbrenningsanlegg som tar sikte på å motta avfall fra flere kommuner i regionen. Slike anlegg må være av en viss størrelse for å være effektive. Anlegget i Tromsø skal bygges ut i nærheten av Universitetssykehuset, Universitetet og andre offentlige bygg som vil bruke fjernvarmen. Da sparer man annen energibruk, blir kvitt avfallet, unngår klimagassutslipp fra deponi og sparer transport.

I Bodø er man i startfasen av å planlegge et søppelforbrenningsanlegg. Der er anlegget tenkt plassert i nærheten av sykehus og boligområder. Ideelt sett burde man planlegge slike anlegg parallelt med boligfeltutbygging, slik at husene ble tilrettelagt også for fjernvarme, og ikke bare for elektrisk oppvarming.

Avfall som råstoff

Parallelt med veksten i den norske økonomien når søppelberget stadig nye høyder. I snitt kastet hver nordmann 414 kilo søppel i 2006, mens hver nordlending kastet 309 kilo. De to siste årene har veksten i avfallsmengden vært betydelig

større enn den økonomiske veksten. Dette til tross for at miljøvernmyndighetene i Norge har som mål at den årlige avfallsmengden skal øke i en vesentlig lavere takt enn produksjonen¹⁶. Rundt 80% av avfallet skal gjenvinnes innen 2010. I 2006 var gjenvinningsandelene i Nordland, Troms og Finnmark på henholdsvis 65, 62 og 36%. Dette er klart lavere enn landsgjennomsnittet på 71%.

Næringsvirksomhet basert på avfall

Deponering av avfall gir kostnader for samfunnet i form av miljøproblemer og beslaglegging av areal. Gjenvinning vil redusere kostnadene og samtidig øke tilgangen på råstoff til industrien. Et av de områdene som er kommet lengst når det gjelder gjenvinning er emballasje. Per i dag finnes det returordninger for all brukt emballasje, og alt som returneres blir gjenvunnet.

Da myndighetene tidlig på 1990-tallet ønsket å innføre avgifter på emballasje, tok industrien affære. Store produsenter og forbrukere av emballasje gikk sammen og opprettet egne selskap for innsamling, transport og prosessering av brukt emballasje fra næringslivet. Ideen er resirkulering gjennom innsamling av brukt emballasje som går tilbake til emballasjeprodusentene som råstoff. Det finnes fire selskap, kalt materialselskap, som omdanner brukt emballasje til slikt råstoff. Alle disse ligger sørpå, for å være i nærheten av emballasjeprodusenter som Elopak, Trondhjems Eskefabrikk og Norfolier.

Næringslivet kan vederlagsfritt levere

Tabell 17 Nøkkelindikatorer.

	Endring nyetablering, 06-07	Endring sysselsettning, 05-06	Antall sysselsatte, 2006
Nordland	-20%	2%	44.489
Troms	0%	3%	34.723
Finnmark	-33%	1%	15.303
Nord-Norge	-14%	2%	94.515
Norge	-3%	3%	808.458

Kilde: SSB

Tabell 18 Hva skjer med avfallet ditt, og hvor skjer det?

	Lokalt	I landsdelen	Ut av landsdelen, i Norge	Ut av landsdelen, ikke i Norge
Glass	Sorteres og knuses		Norsk glassgjenvinning, Fredrikstad	
Trevirke	Energigjenvinning	Energigjenvinning		
Papir	Finnmark Miljøvarme		Peterson Emballasje, Ranheim og Norske Skog	
Matavfall	Komposteres	Komposteres		
EE-avfall		Østbo og Renas	Øysand	Sverige for gjenvinning
Papp	Finnmark Miljøvarme		Peterson Emballasje, Ranheim	
Plast		Fauske	Folldal Plast	Umeå og ellers i Europa
Drikkekartonger			Skogn og Hurum, Norske Skog	
Farlig avfall	Finnmark Gjenvinning, el. graves ned		Renor AS, Aurskog, videresendes	
Jern/Metall/Metallemballasje		Mo	Norsk Glassgjenvinning, Fredrikstad	Europa.
Restavfall	Graves ned	Deponeres	Trøndelag	Kiruna

Kilde: Norut

God sortering er nøkkelen til en effektiv og lønnsom utnyttelse av husholdningenes og bedriftenes avfall.

all brukt emballasje til returhandlere. Disse sørger for å få den transportert til materialselskapene. Retura Norge AS er en landsdekkende sammenslutning av selskap i avfallsbransjen som betjener næringslivet. I Nord-Norge har kjeden 10 lokalkontorer fra Mosjøen til Kirkenes. Innsamling, transport og prosessering finansieres gjennom råstoffprisen som emballasjeprodusentene betaler og et emballasjevederlag for emballasje som ikke er produsert av resirkulert råstoff.

Offentlig og privat – hånd i hånd

De kommunale avfallsselskapene har ansvaret for emballasjen fra husholdningene. Ofte leies private avfallsselskap og transportører til å ta seg av emballasjeavfall, ettersom det blir prosessert ved de samme anleggene som emballasjen fra næringslivet.

Det finnes 35 selskap i Nord-Norge, inkludert de kommunale og interkommunale, som samler inn og håndterer avfall. Flere av selskapene er konsern som omfatter både aksjeselskap og kommunale/interkommunale selskap. Det er omtrent like mange private selskap som kommunale. Til sammen sysselsetter de nærmere 650 personer.

Svært mye av avfallet i Nord-Norge sendes ut av landsdelen for gjenvinning. En viktig årsak er at gjenvinningsindustrien preges av stordriftsfordeler. I vår grise- og grendte landsdel er den lokale tilgangen på avfall ofte for liten til å utnyttes. Derfor blir mye kildesortert avfall transportert ut av landsdelen for å gjenvinnes.

Østbø, Bodø

Østbø i Bodø har 85 ansatte. Hovedtyngden jobber i Bodø, mens noen har arbeidssted ved avdelingene i Fauske og Mo. Bedriften samler inn og håndterer industriavfall, farlig avfall og elektronisk-elektrisk avfall. I tillegg transporterer de husholdningsavfall for noen kommuner.

I avfalls- og gjenvinningsindustrien betegnes avfallet som råstoff. Det er lite å tjene på selve transporten, der konkurransen i markedet er stor. Østbø organiserer all transport av innsamlet råstoff, men utfører bare deler av den selv. Resten blir sendt med jernbane og kjørt av andre transportselskap.

Det er i råstoffbehandlingen de økonomiske mulighetene ligger. Noe av råstoffet har bare negativ verdi, fordi Østbø må betale for å bli kvitt det hos lovlig destruktør eller deponi. Annet råstoff har positiv verdi, siden det selges til gjenvinningsanlegg sørpå eller direkte til industribedrifter som innsatsfaktor i deres produksjon. I den sammenheng er det viktig å ha et godt sorteringsanlegg, fordi det reneste råstoffet oppnår den beste prisen.

Daglig leder i Østbø, Anders Mjøland, ser gode framtidsutsikter for avfallshåndtering. Bedriften vil videreutvikle spesialområdene sine. Innenfor næringsavfall er særlig håndtering av farlig avfall interessant. Det krever spesialkompetanse, og per i dag er det bare fem aktører i Nord-Norge som har slik kompetanse.

Noter

- 1 www.statnett.no
- 2 NRK Finnmark 26.10.07.
- 3 De som er klassifisert i næringen utleie og formidling av arbeidskraft vil hovedsakelig ha sitt arbeid i bygg- og anleggsnæringen.
- 4 Fiskeri- og kystdepartementet (FKD) har nedsatt en arbeidsgruppe som skal påvirke utforming av regelverket i ny EU-forordning for økologisk akvakultur som kommer i 2009. Mattilsynet vurderer nå Debios privatrettslige regelverk med det formål å anerkjenne dette som nasjonale regler inntil EU-forordningen blir implementert (www.debio.no).
- 5 Kystfiskarlaget ønsker et regelverk og en sertifiseringsordning for bærekraftig villfiske som er strengere enn MSC-regelverket (Marine Stewardship Council). Det innebærer at i tillegg til krav som bestandsvurdering skal også båt og utstyr møte bestemte krav. Det nye regelverket vil primært rette seg mot mindre båter (sjarkbåter). KRAV vil starte med å sertifisere linefiske i Norge, og på sikt vil Debios overta.
- 6 Rapport nr. 10/2007: «Produksjon og omsetning av økologiske landbruksvarer». Utgitt av Statens landbruksforvaltning.
- 7 Statens landbruksforvaltning presenterer alle prosjektene som får støtte i en egen rapport.
- 8 Nytt fra Akvaforsk nr. 2 2005.
- 9 Tall fra FINN.no.
- 10 St. meld. nr. 34 (2006-2007).
- 11 ECON Analyse. Innmatningsordning for fornybar elektrisitet.
- 12 Denne ordningen omfatter vindkraft som får 8 øre per KWh, umodne teknologier og elektrisitetsproduksjon basert på bioenergi får 10 øre per KWh, og vannkraft får 4 øre per KWh for produksjon som representerer de første 3 MWh av den installerte effekten i anleggene.
- 13 Allskog er en videreføring av Skogeierforeningen Nord som ble omdannet til andelslag fra 1.1. 2006. Andelslaget og dets eiere er tilsluttet Norge Skogeierforbund (skogeiersamvirket). Allskog BA har hovedkontor i Trondheim.
- 14 Transportøkonomisk Institutt (1996) Forbruksundersøkelser blant vinterturister og norske kurs- og konferansedeltakere, rapport nr. 337, Norut Samfunnsforskning (2006) Vinterturisme Troms, rapport nr. 05.
- 15 Disse er Alta og Hammerfest, Tromsø, Harstad, Bardu og Kåfjord, Bodø, Vefsn, Flakstad, Rana, Vågan, Hadsel og Vestvågøy.
- 16 St.meld. nr. 24 2001.

